

© Fortepan, Hirschler András

nka
Nemzeti Kulturális Alap

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Alekszej Miller • Szergej Nyikolszkij

Alekszandr Dugin • Koloh Gábor

Szűcs Teri • Schreiner Dénes

Makó Ágnes • Móricz Zsigmond

ŐSZIKÉK

2022. 2. szám

Ára: 700 Ft

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dugin Alekszandr Geljevics (1962) orosz filozófus, politológus, szociológus,
közéleti személyiség

Koloh Gábor (1987) történész

Makó Ágnes (1983) író, költő, társadalomtudós

Miller Alekszej Iljevics (1959) történész, a szentpétervári Európai Egyetem
professzora, 1993-tól a budapesti CEU vendégprofesszora

Móricz Zsigmond (1879–1942) író

Nyikolszkij Szergej Anatoljevics (1950) orosz filozófus, az Oroszországi
Tudományos Akadémia Filozófia Intézetének főmunkatársa

Schreiner Dénes (1969) filozófus, író, főiskolai tanár

Szűcs Teri (1975, Leningrád) irodalomtörténész, kritikus

E számunkat a Fortepan Gyűjtemény fotóival illusztráltuk.

© Fortepan, Fortepan

Kedves Olvasónk!

Most már ideje lenne átkeresztelni lapjainkat Őszikéknek, idén is négy őszi számunk jelenik meg a megszokott 11 helyett. Hát akkor négy számmal várjuk szeretettel Olvasóinkat lapjainkon. Ha előfizetőnk lesz, örülünk, támogatói előfizetésének még jobban. Lapunk, ha postán kívánja megkapni, előfizethető 5000 forintért. Pick-pack előfizetés: ez esetben a Magvető Caféban (Bp., VII. kerület, Dohány u. 13.) veheti fel az újságot: 3000 forintért. Támogatói előfizetés: 15 000 Ft vagy amennyit erre tud szánni. Számlaszámunk, ahová az előfizetési díjat utalni tudja: Mentor Irodalmi Alapítvány, K&H Bank Zrt., 10201006-50165757-00000000 Mailünk, ahová postacímét és számlázási címét várjuk: ketezer.lap@gmail.com
Köszönjük!

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P

34. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Alekszej Miller: <i>Nemzeti identitások Ukrajnában</i>	3
Szergej Nyikolszkij: <i>A „győzelem filozófiájának” veresége</i>	28
ÖV ALATT	
Alekszandr Dugin: <i>A győzelem filozófiája</i>	29
Koloh Gábor: Versek	43
Szűcs Teri: Versek	47
Schreiner Dénes: Egy semmi különös visszaadása – gombolyag, átjáró, uszadékfa	50
Makó Ágnes: Versek	57
Móricz Zsigmond: <i>Naplók</i>	63

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSÁK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: [BOJTÁR ENDRE] | HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: [KÁLMÁN C. GYÖRGY] | NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

[RÉTI PÉTER] | SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: MOLNÁR A. ALIZ.

LAPUNKAT 2021 NOVEMBERÉIG [SÖRFŐZŐ ZSUZSA] TÖRDELTE.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH ZOLTÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Fortepan, Fortepan

Nemzeti identitások Ukrajnában

TÖRTÉNELEM ÉS POLITIKA

A kelet-európai nemzeti identitásképzés kérdéséről számos tanulmányom jelent már meg, egyebek mellett e lap hasábjain is.¹ Most két okom is van rá, hogy újból írjak róla.

Az egyik: legfőbb ideje komolyan elkezdni foglalkozni azzal a kérdéssel, milyen hatással vannak, és még inkább lesznek a jövőben az ukrainai és oroszországi identitások alakulására a 2022. február 24. után kiobbant események. Mert természetesen afelől nem lehet kétségünk, hogy a hatásuk rendkívüli lesz.

A másik ok, hogy ideje újragondolni egy sor korábbi megállapítást, amelyek ezeknek az összetett, hosszasan tartó, úgyszólván soha-végetnem-érő folyamatoknak az eddigi szakaszaira vonatkoztak. Ahogy az már a nyílt katonai konfliktusokban lenni szokott, az információs hadvi-

selés lehetetlenné teszi, de legalábbis erősen beszűkíti az árnyaltabb véleményformálás és értékelés terét. Márpedig pontosan ennek a véleményformálásnak és értékelésnek a tere szorul ma leginkább és feltétel nélkül védelemre.

Az „egy nép” koncepciója

Az 1670-es években, nem sokkal azután, hogy Bogdan Hmelnyickij felkelése és a Lengyelországgal vívott háború véget ért, és a Dnyeper bal partja a Moszkvai Császárság ellenőrzése alá került, a kijevi Barlangkolostorban [Pecszerszkaja Lavra] összeállítottak egy úgynevezett »Szinopszist«. Ez a könyv másfél évszázadon át, egészen a XIX. század elejéig szolgált az írástudó orosz nagyközönség számára a legfontosabb történeti forrásul. A »Szinopszis« készítői egyetlen »szláv-oroszthoni népről» [szlaveno-rosszijszkij narod] írnak, melynek egy-egy alkotórészét képezik a kis-

A. I. Miller: Nacionalnaja identyicsnoszty na Ukraine: isztorija i politika. In Rosszija v globalnoj politike. 2022. 4. szám, 46–65.

oroszkok [maloroszi] és a nagyoroszkok [velikoroszi] is.² A »Kis-Oroszország« és a »Nagy-Oroszország« fogalom-párban – ahogy a »Kis-Lengyelország« és a »Nagy-Lengyelország« fogalom-párban is – a „kis” vagy „kicsi” nem a kisebb értékűsége, hanem az „eredetire”, az „ősibbre”, az „ország eredetre” utalt (arra az országra, ahonnan Nagy-Oroszország és Nagy-Lengyelország eredt), a „nagy” pedig az eredeti ország területi kiszélesedését, megnagyobbodását jelentette. Ha tehát a »kis« és a »nagy« között volt valamilyen hierarchia, a „kicsi” – mint az „eredendő” vagy „ősibb” – magasabban állt a „nagy”nál”.

Az egyetlen „szláv-oroszthoni nép” tézise elsősorban a „Szinopszis” összeállítóinak saját érdekeit tükrözte, mivel mind az egyházi hierarchia helyi képviselőinek, mind a kozákság vezető rétegének be kellett illeszkedniük a moszkvai cári állam, utóbb pedig a nagypéteri impérium megfelelő struktúráiba, márpedig ezt kényelmesebben teheték meg ugyanazon nép képviselőiként. Az egyháziaknak ez gyorsabban ment: már a tizenhetedik század közepére ők tették ki a Moszkvai Patriarchátus felső klérusának közel felét. A kozákság felső rétegének [sztarsina] ehhez több időre volt szüksége. Ők még emlékeztek a Hetmanscsina idején élvezett szabadságjogaikra [az 1654-ben Moszkóvia, majd a Nagy

Péter-i Orosz Birodalom fennhatósága alá került Kelet-Ukrajnát 1764-ig Hetman, vagyis fővezér, másként kormányzó irányította, ezt az időszakot nevezi a történetírás „hetmanscsiná”-nak, „hetman-kormányzásnak” – *a ford.*], de senki nem lázadt fel közülük, amikor II. Katalin eltörölte azokat. A kozák elit tradicionalista regionális identitása a 18. és a 19. században nagyon távol állt a későbbi ukrán nemzeti identitástól, és bizonyos, hogy szikrája is hiányzott belőle bármilyen „ukrán nemzeti szolidaritásnak” a földet túró paraszttal.

Ugyanakkor a 17. századi moszkvai cárság számára az ortodox keresztény egység narratívája szolgált legfőbb ütőkártyául a térségben ekkor kezdődő nagy játszmában. Mert természetesen nem mindenkinek volt ínyére az »egy nép« eszméje. Ha valaki főpapi méltóságot töltött be Moszkvában, de egyszer csak – magasabb képesítése okán – fölé rendelték a Kijevi-Mogiljanszki Hittudományi Akadémián végzeteket, akkor igyekezett ennek ellenállni. Nem feledte, hogy kik segítettek Nagy Péternek felszámolni a Patriarchátus intézményét, sem hogy a pátriárkai szék helynöke a Lvov környékéről származó Stephan Javorszkij lett, Nagy Péter másik bizalmasa pedig a Kijevi-Mogiljanszki Akadémián végzett Feofan Prokopovics. Ehhez képest egy orosz nemesnek nem

volt szüksége nemességénél többre, hogy ne tekintse magával egyenrangúnak a kozákság felső rétegét, annál is inkább, mert az ő neve ott szerepelt a történeti „krónikákban”, míg azoknak szinte egyáltalán nem volt nemesi oklevelük (korábban, a Lengyel-Litván Unióban nem adtak nekik nemesi státust). II. Katalin teljesen tudatosan hunyt szemet a kozák előljárók [sztarscsina] tömeges oklevélhamisítása fölött, hogy az így szerzett nemesi címek megnyissák előttük az utat az örökletes oroszországi nemesi rendbe kerülés előtt, és a 18. század végén, 19. század elején már közel húszezer kozák előljáró volt a nemesi rend tagja. Mikor pedig a kozák elit látta, hogyan zúzza szét Oroszország az Oszmán Birodalmat, hogyan osztja fel a poroszokkal és osztrákokkal Lengyelországot, s hogy a cári »Adományozó Levélben« milyen jogokat kapott a nemesség, már habozás nélkül vettek részt Mazepa egyházi kiátkozásában, és nem támadtak kétségeik az iránt, hogy a nagy geopolitikai játszma játékosai közül kihez érdemes hűségessé lenniük.

Ez volt hát a kezdete annak a máig elhúzódó vitának, hogy vajon egy népet alkotnak-e nagyoroszok és kisoroszok vagy nem egy népet, és mi a jelentősége ennek?

E vita, melyben eltérő érdekek vettek és vesznek részt, csaknem három és fél évszázadra nyúlik

vissza, annak értelme pedig, amit az »egy nép» vagy »nem egy nép» koncepciójába behelyeztek, egyfolytában változott.

A 19. században az »egy nép« koncepcióját akkor kezdték aktívan tárgyalni, amikor a birodalmi elitek belátták, hogy a nemzeteszme, ahogyan azt a francia forradalom idején az »organicista nacionalista» Sieyès abbé megformálta, túlságosan is nagy vonzerővel rendelkezik, semhogy negligálni lehetne. Az egymást követő történelmi események – kezdve a napóleoni háborúval, amikor a betörő ellenséggel szemben a társadalom mozgósítására először vetették be a nacionalizmust, egészen az 1830–1831-es lengyel nemesi felkelésig, amikor a szejm I. Miklóst a nemzet nevében fosztotta meg a lengyel koronától – túlon túl is meggyőző leckét adott a birodalmi elitnek a nemzeteszme fontosságáról. A dekabristák már a »Russzkaja Pravda« című kiáltványukban azt írják (mellesleg a kiáltványt az 1823–1824-ben a mai Ukrajna területén állomásozó II. hadsereg tisztjei írták), hogy nyelv és életmód tekintetében az orosz népen belüli összes különbséget fel kell számolni: többé nincsenek kisoroszok, fehér-oroszok, nagyoroszok, csak oroszok vannak. »Az összes népcsoportnak egyetlen néppé kell összeolvadnia» – ezt az alcímet adta a dekabrlista kiáltvány e szakaszának Pavel Pesztyel, akinek radikális felfogását – a biro-

dalom magja körül kiépítendő nemzet programjával – egyértelműen a francia tapasztalatok inspirálták.

Az 1830–1831-es lengyel nemesi felkelés után a birodalom többé nem tekintette lojális partnernek a lengyel nemességet [a szlachta] a nyugati határvidék kormányzásában. A lengyelek elvesztették a Lengyel Királyság birodalmon belül élvezett autonómiáját, a nyugati régióban pedig a birodalom a parasztokat már nemcsak gazdasági értelemben nem tekintette a lengyel nemesség tulajdonának (ez a tulajdonjog azért a jobbágyság intézményével együtt egészen az 1860-as évekig megmaradt), hanem kulturális értelemben sem. A népoktatás ügye a nyugati régióban kikerült a lengyel nemesség kezéből, az oktatás nyelve pedig, amely addig alapesetben lengyel volt, kérdéssé vált. A Vilnai Lengyel Egyetemet bezárták, helyette 1834-ben megalapították a Kijevi Egyetemet, ahol orosz nyelven folyt az oktatás. Itt alakult meg alig tíz évvel később a Cirill-Metód Társaság, az első olyan egyesület, amely olyan embereket tömörített, akik a modern etnikai ukrán nacionalizmus elveit vallották. Azt se feledjük azért, hogy e kijevi társaság tagjai nem úgy léptek fel, mint „derusszifikátorok”, hanem mint „depolonizátorok”.

Szergej Szemjonovics Uvarov, a cári udvar népművelési minisztere az orosz történelemnek azt a narra-

tíváját támogatta, amelyet Nyikolaj Mihajloviics Karamzin alakított ki. Karamzin *Az orosz állam történetét* írta meg, az etnikummal, etnikai hovatartozással kapcsolatos kérdések számára másodrendűek voltak. Jól mutatja ezt, hogy amikor 1819-ben Karamzin – minden elképzelhető érvet latba vetve – megpróbálta I. Sándort lebeszélni arról a tervéről, hogy Podóliát és Volhíniát a Lengyel Királysághoz csatolja, föl sem merült benne az az érv, amely húsz évvel később mindenki számára döntő fontosságúvá válik, hogy az itteni parasztság nem lengyel, hanem kisorosz³. Nyikolaj Geraszimovics Usztrilov történész, aki Uvarov alatt díjat nyert az orosz történelem legjobb tankönyvi koncepciójának kidolgozásáért, az etnikai hovatartozás tényét már központi jelentőségűként kezeli. Azt írja, hogy az orosz történelem több, mint az állam története, s hogy az orosz nép jelentős része a Lengyel-Litván Nagyfejedelemség elnyomása alatt élt, azok a különbségek pedig, amelyeket ma az orosz nép egyes ágai között tapasztalunk, elsősorban ennek az elnyomásnak a következményei. Ekkor kezdik minden lehetséges módszerrel – levéltári kutatásoktól a régészeti feltárásokig – azt bizonygatni, hogy a Kijev melletti és a Dnyeper folyása menti földek mindig is az oroszokéi, és nem a lengyelekéi voltak. Az ennek bizonyítására kiadott

történelmi krónikák és levéltári dokumentumok, csakúgy, mint a Gyeszjatynnaja-templom régészeti ásatásokkal feltárt alapzata, egyesek számára később annak bizonyítékai-vá váltak, hogy ezek a földek mindig is orosz, mások számára pedig, hogy mindig is ukrán földek voltak.⁴

Tegyük hozzá: az az elképzelés, hogy egy állam területén élő különböző népcsoportok egyetlen egységet alkotnak, ebben a korszakban az összes nacionalista nemzetkonstrukcióra jellemző volt. Amikor a németek azt állították, hogy a századok, a hannoveriek és a bajorok közti különbségek lényegtelenek, egyszersmind azt is állították, hogy az elzásziak lényegében németek, és ha bármiben különböznek is a németektől, az csak a rájuk nehezedő sokévszázados francia iga következménye, akkor ezzel pontosan ugyanezt tették, mint a többiek: egy nemzetté akarták egyesíteni a német népcsoportokat.

A lényegét illetően ez azonos az orosz történelemnek azzal a fölfo-gásával, amelyet a XIX. század második felében minden jelentős orosz történész osztott: vannak oroszok, akik a Litván Nagyfejedelemségben éltek, majd a Lengyel-Litván Uniót követően lengyel fennhatóság alá kerültek; vannak oroszok, akik Moszkóviában éltek, és vannak, akik Nagy-Novgorodban, és ezeknek a népcsoportoknak saját

politikai és kulturális hagyományai-k vannak, de a köztük lévő különbségek elhanyagolhatók ahhoz képest, ami bennük közös. Ám ekkor történik meg, hogy a Cirill-Metód Társaság egyik tagja, Nyikolaj Ivanovics Kosztomarov történész el-választja egymástól Dél-Oroszhont [Juzsnaja Rusz] Észak-Oroszhontól [Szevernaja Rusz], mondván, olyan mélyek és lényegiek a köztük lévő eltérések, hogy minden alapunk megvan rá, hogy Dél-Oroszországra mint önálló nemzetre tekintsünk.

A XIX. század közepén a birodalmi hatóságok válaszut előtt álltak: el kellett dönteniük, a francia vagy a német utat kövessék. A francia út – minden különbség radikális kiirtása – szélsőséges volt: csak a franciák alkalmazták, és csak a franciáknál vált be, már amennyire⁵. A másik utat a németek járták, különféle népcsoportjaikkal és helyi dialektusaikkal, melyek mindmáig léteznek a Hochdeutsch közös nevezőjén. Az 1919-es weimari alkotmány első mondata egyébként „a népcsoportjaiban eggyé vált német nemzetről” beszél. Az Orosz Birodalom hatóságai nem jutottak dűlőre a két út közötti választással, ehelyett állandóan ide-oda ingadoztak a kisoroszországi elitcsoportoknak tett engedmények és az elnyomásuk között.

Ahogy London a skótokat hívta meg a Brit Birodalom együtt-kormányzására, ami a skótokból a XIX.

századra hűséges birodalmi alattvalókat csinált, úgy hívta meg Pétervár a kis oroszokat – a kozák felső rétegeket és az egyházi főméltóságokat – az Orosz Birodalom együtt-kormányzására. A forradalom után a neves nyelvész, az „eurázsiai elmélet” atyja, Nyikolaj Szergejevics Trubeckoj arról próbálta meggyőzni az ukrán emigránsokat (bárha sikertelenül), hogy ostobaság volna veszni hagyniuk az Orosz Birodalom kulturális örökségét, hiszen abban az ő részvételük még annál is meghatározóbb volt, mint a moszkvai eliteké⁶. A bolsevikok győzelme aztán fokozatosan minden ilyen vitát, a vitázó felekkel együtt emigrációba kényszerített, amire később még visszatérek.

Az Orosz Birodalom irányításában természetesen kiemelkedő szerepet játszottak a német, és egy darabig a lengyel nemesek is, de csak mint mozgósított diaszpórák, amelyeknek beilleszkedése a formálódó orosz nemzetbe számos okból nehezen ment. Ezzel szemben a kis oroszokat hallgatólagosan orosznak tekintették, hacsak ők maguk nem mondták magukról, hogy nem azok. De ha mondták, akkor is orosz-számba vették őket. A kis oroszok megítélése elvileg tért el az összes többi népcsoportétól, amelyek máságát minden további nélkül elfogadták. Utóbbiak diszkriminálására egyéni szinten került sor. (Például a németek részleges diszkriminálására

akkor, amikor Oroszország nyugati határain veszedelmes körvonalakkal kezdett kirajzolódni az egyesült Németország; a lengyeleket pedig két felkelésüket követően kezdték kiszorítani minden olyan államhivatali pozícióból, amely hozzáférést biztosíthatott volna nekik a birodalom fontos irányítási központjaihoz és infrastruktúrájához – vasúti közlekedéstől a vezérkarig.) A kis oroszokat ezzel szemben származási alapon sohasem diszkriminálták. A kis oroszok helye az orosz nemzet tagjai között volt, megvonták viszont tőlük azt a jogot, hogy a szuverén nemzet státusára formáljanak igényt. Vagyis elismerték a regionális sajátosságokat, elismerték a kis orosz nyelvet (vagy a kis orosz nyelvjárást), de nem az oktatás és a magas kultúra nyelveként, hanem csak helyi hatáskörben. Ahogy Friedrich Engels „meghibbant németnek” tekintette František Palackýt, úgy tekintette minden orosz nacionalista „meghibbant orosz-ként” a nacionalista ukránt, mikor nem akarta orosznak vallani magát, és kártékony, Oroszországgal szemben ellenséges eszmék hatására tagadta saját eredeti orosz mivoltát.

Az etnikai hovatartozás kérdéséről sok vita zajlott itt. Nemcsak a kis oroszok és a nagy oroszok vették ki belőle a részüket, hanem a lengyelek is. A lengyelek kidolgoztak egy saját interpretációs sémát, amely mind-

máig felbukkan, s amelynek lényege, hogy csak a középkori Rusz és a lengyelek – szlávok, Moszkva azonban nem tartozik a Ruszhoz. A moszkoviták vagy muszkák [moszkáli] turániak, finnugor és türk keveréknép, akik szlávoknak adják ki magukat, és csak bitorolják a Rusz nevezetét. Ezt az érvrendszert a lengyelek az 1830-as felkelésük leverése után öntötték formába, de egészen az első világháborúig óriási hatással volt az európai antropológusokra⁷ és napjainkban szinte változatlan formában tér vissza az etnikai kizárólagosság ukrán diskurzusában⁸. Oroszországban megfordítva, de hasonlóképpen a nagyoroszok és a kisoroszok közös etnikai eredetéről értekeznek, a közöttük lévő különbségeket pedig a „lengyel intrika” rovasára írják.

Mind ukrán, mind orosz részről sok okos szó elhangzott már arról, hogy sem az etnikai testvériség, sem a kölcsönös etnikai idegenség sémájának nem sok köze van a kritikai történetíráshoz, valójában csak a kollektív identitásépítés eltérő ideológiai lecsapódásai. Rendszerint nagyon elfogultak és egyoldalúak, legfeljebb annak meggyőző illusztrálására alkalmasak, miként lehet ugyanazt a valóságot egymást kölcsönösen kizáró magyarázatokkal leírni. Az identitásépítők számára persze az effajta történeti megközelítés hasznavehetetlen, ezért újra meg újra félresöprik útjukból, mihelyt az

ideológiai indoktrináció a gyakorlat kérdésévé válik.

Mi azonban térjünk inkább vissza az események történeti sorrendjének alakulásához. A jobbágyság 1861-es eltörlése után a parasztok iskoláztatásának, az általános iskolai oktatás nyelvének és az iskola formálta identitásnak a kérdése fokozatosan gyakorlati kérdéssé vált. Lényegében két projekt versengett egymással: az egyikben a paraszti néptömegek egységes orosz identitásának kialakítására helyeződött a hangsúly, a másikban viszont egy olyan különös identitás kialakítására, amelynek nem volt még neve, a nevét ezután kellett megtalálni.

A »kisorosz« népnév volt a legelterjedtebb, a 19. század végéig ez dominált, maguk a nemzeti mozgalom aktivistái is csak ekkoriban kezdték magukat ukránoknak nevezni. Az általuk megálmodott országot az ukrán nemzeti történelem narratívájának kidolgozója, Mihajlo Grusevszkij »Ukrajna-Rusznak« nevezte. 1863-ban és 1876-ban a cári birodalom hatóságai olyan körleveleket és rendeleteket bocsátottak ki, amelyek szigorúan korlátozták az orosz nyelv egyik dialektusaként számon tartott »kisorosz« használatát. Ezeknek a hatalmi döntéseknek a meghozataláról és következményeiről e sorok szerzője húsz évvel ezelőtt könyvet írt, melyet 2013-ban Kijevben újra kiadtak⁹. Egy évvel

később ilyen tartalmú könyv már aligha jelenhetett volna meg ukránul, legalábbis az ekkorra elkészült lengyel fordítás kiadása már nem valósult meg. A hivatalos narratívától eltérő értelmezések megengedhetőségének kritériumai egyre szigorodtak.

A Habsburg-uralom alatt élő galíciai ruszinok a XIX. század folyamán egész sor nemzeti identitás-koncepciót alakítottak ki. Egy részük úgy vélte, hogy a ruszinoknak a lengyelekkel kell egyesülniük, mások szerint a ruszinok a Dnyeper-Ukrajnában (a Dnyeper folyó középső és alsó folyásának két oldalán fekvő „fenti” vagy „Felső-Ukrajnában”¹⁰ – *a ford.*) élő kisorosz nép részét képezik, megint mások amellet álltak ki, hogy a ruszinok – oroszok. John-Paul Himka történész a Galiciában élő ruszinok nemzeti identitáskeresését úgy jellemezte, mint „ikaruszi röpködést szinte minden lehetséges irányba”¹¹. Tegyük hozzá: a múlt század elején a galíciai ukránok és a Dnyeper-Ukrajna ukrán aktivistái olyan távol álltak egymástól, hogy Grusevskij komolyan fontolóra vette egy horvát-szerb forгатókönyv lehetőségét, vagyis azt, hogy két különböző, sőt, egymással szemben ellenséges érzületű nemzet alakulhat ki a területen, annál is inkább, mert a felekezeti megoszlás (unitusok és ortodoxok), valamint a nyelvi különbségek (még ma sem

nehéz beszédmódja alapján megkülönböztetni a „zapagyenyec”-et és a „szhidnyák”-ot [vagyis a „nyugati” és a „keleti” ukránt – *a ford.*]) igencsak emlékeztettek a horvátok és a szerbek közötti viszonyra.

Oroszország az oroszbarát galíciaikat támogatta, az 1880-as évek elején azonban Bécs oroszellenes szövetséget kötött Németországgal, és – vezetőiket hazaárulással vádolva – felszámolta Galiciában a ruszofilokat. Az I. világháború kitörése után pedig két koncentrációs tábort hoztak létre az oroszpártisággal gyanúsított ruszinok számára Tollerhofban és Terezinben, melyekben 30 000 embert tartottak fogva. (Egyébként Európa területén ezek voltak az első ilyen táborok – amúgy, mint ismeretes, a britek alkalmazták őket először a századelőn Dél-Afrikában a búrokkal folytatott háborújukban –, de, mintha csak ennek a cseh kisvárosnak ez lenne a sajátos „karmája”, Theresienstadt néven a nácik létesítettek itt koncentrációs tábort a II. világháború folyamán zsidók számára). A birodalmi erőforrásokkal rendelkező új, erős játékosok – Németország és Ausztria-Magyarország – mind aktívabban kapcsolódtak be a kisoroszok, ruszinok és ukránok identitása és lojalitása körül zajló nagy játszmába.

Egészen a huszadik század elejéig a nemzeti identitás különböző projektjeinek megfogalmazása és

megvalósításuk módja megmaradt a művelt rétegek és a birodalmi hivatalnokok vitáinak és összecsapásainak keretében. Ezzel együtt ezekben a konfrontációkban sokezer ember vett részt.

A tizenkilencedik század végén gyorsütemű fejlődésnek indult az iskolarendszer. Csak ezt követően kezdődött meg a parasztok tömeges elvándorlása – részben a környező városokba (e városok a birodalom nyugati területén orosz, Galíciában lengyel ajkúak voltak), részben pedig az épülő transzszibériai vasútvonal mentén Szibériába és a Táv-Keletre. 1906 után az állami és városi Duma-választások egyre több embert vontak be a politikai életbe. Mindezek a folyamatok a paraszti és a városi szegény tömegeket is arra készítették, hogy részt vegyenek a nemzeti identitás kialakításában. Az identitásválasztás kimenetele egyáltalán nem volt magától értetődő, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a nemzeti identitás kérdése egészen mást jelentett a túlnyomórészt írástudatlan vidéki lakosság közegeiben, mint ott, ahol a lakosság zöme tudott írni-olvasni, városi életmódot folytatott, és választóként részt vett a politikai életben. A huszadik század elején azonban az ukrán nemzeti projektet maguk e projekt hívei is úgy fogták fel, mint az oroszosító modernizáció ellensúlyát. A kijevi ukrán mozgalom egyik kulcsfigurá-

ja, Jevgen Csikalenko 1909-ben ezt írta naplójába: „Városaink annyira elmuszkásodtak [eloroszosodtak – *a ford.*], hogy a lakosságnak csak elenyészően kis százaléka mutat egyáltalán bármiféle érdeklődést az ukránság iránt... Ukrajna minden városa és települése rettentően eloroszosodott”¹². Pétervári harcostársának, Peter Sztebnickijnek küldött levelében pedig így ír: „Aminek most ezek még megnyerhetők, az milliókról le fog peregni, ha a nép eloroszosodik”¹³. Az, hogy a kisoroszok [malorosszi] milyen arányban válnak ukránná, és hogy fest majd Ukrajna területileg, ha létrejön egy ukrán állam – nyitott kérdés volt.

Ne feledjük, hogy 1905 után az orosz nacionalizmus politikai mozgalomként a birodalom dél-nyugati régiójában fejlődött legdinamikusabban. Az orosz nemzet eszméje sok kisorosznak is megnyerte tetszését. Az identitásháború válogójában az orosz nacionalista kisoroszok és az önálló ukrán nemzetben gondolkodó ukránok között zajlott¹⁴. A birodalmi hatóságok, különösen Pjotr Sztolipin miniszterelnöksége idején forszírozottan támogatták az orosz nacionalistákat. A világháború előestéjén az Orosz Nép Szövetsége [Szojuz Russzkovo Naroda] Volinyban több, mint 100 ezer tagot számlált, elsősorban az ortodox papság parasztokra gyakorolt hatásának köszönhetően.

Kijevben és Odesszában virágoztak a felsőbb társadalmi osztályok tagjait tömörítő nagy orosz nacionalista szervezetek. Az 1908-ban alapított Orosz Nacionalisták Kijevi Klubja [KKRN – Kijevszkij Klub Russzkih Nacionalisztov] 1910-re már meglehetősen nagy befolyásra tett szert, tagjai megnyerték a városi és az állami дума-választásokat is. Sztolipin emlékművére, amelyet 1913-ban avattak fel a kijevi Operaház előtt, ahol 1911-ben meggyilkolták, a miniszterelnök e szavait vésték: „Sziárdan hiszem, hogy az orosz nemzeti eszme, melynek fénye Oroszország nyugati részén is pislákolni kezdett, nem fog kihunyni, és nemsokára egész Oroszországot beragyogja.”

Ugyanakkor Anatolij Szavenko, az Orosz Nacionalisták Kijevi Klubja vezetője 1914-ben az Állami Dumában azt mondta, hogy az ukrán mozgalom „nagy és valós veszélyt jelent Oroszország egységére”. Az ukránok Oroszországtól elkülönülő nemzetként való elismeréséről Szavenko megjegyezte: „Ha egy nemzetet különállónak ismernek el, akkor annak a század uralkodó eszméje értelmében élveznie kell az önrendelkezés jogát is és rá kell találnia a maga különálló kulturális, nemzeti és politikai létezésére is.” Szavenko felszólította képviselőtársait, hogy ne hátráltassák a kormány harcát az ukrán mozgalom ellen, méltatta a kisorosz identitás-felfogás helyességét, szepa-

ratistaként ítélve el az ukrán nemzeti mozgalmat, amely – úgymond – megbontja egy „százmilliós nép” egységét. A továbbiakban Szavenko – teljes összhangban az egységes orosz nemzet eszméjével – alá húzta, hogy Oroszországra nézve még a birodalom nem-ortodox és nem-orosz peremvidékének elvesztése sem jelent akkora veszélyt, mint az orosz nemzet kettészakadása¹⁵. Ebből is kitetszik, hogy az I. világháború előtt a birodalom nyugati peremvidéke a labilis egyensúly állapotában volt. A birodalmi hatóságok reálsan már nem reménykedhettek abban, hogy „kigyomlárlják” az oroszellenes ukrán nacionalistákat, és a nemzeti kettészakadás veszélyéről kezdtek beszélni. Az ukrán nemzetté válás hívei viszont úgy vélték, hogy a közös oroszországi identitás van offenzívában.

A sorsdöntő huszadik század

Az etnikai tudat mobilizálódásához – mint arra már sok kutató rámutatott – egész sor tényező járult hozzá az I. világháború éveiben. Ezek közé tartozott: bizonyos lakossági csoportok tömeges kényszer-kitelepítése az ország nyugati területeiről; az ellenséges országok határmenti területein a helyi szeparatista mozgalmak támogatása; a megszálló katonai hatóságok helyi politikája; a hadifoglyok „megdolgozása” és a nacionalista erők mozgósítása egész

Kelet-Európában, amely ezáltal a háború után – annak kimenetelétől függetlenül – új nemzetállami projektek megvalósításának színterévé válhatott¹⁶. Mindezek a tényezők hatással voltak Ukrajnára is. A német és osztrák hadifogolytáborokban például a parancsnokság kiemelt figyelmet szentelt az Orosz Birodalom e régiójából származó katonáknak, számos különleges tábort hozva létre számukra, amelyekben az átlagosnál lényegesen kedvezőbb életkörülmények voltak. A németek Rastattban és Salzwedelben, az osztrákok pedig Freistadtban alakítottak ki külön fogolytáborokat az ukrán hadifoglyoknak. Ezekben a táborokban a hadifoglyok száma meghaladta a 400 000 főt. A táborokban az ukrán nacionalista szervezetek, elsősorban a Szövetség Ukrajna Felszabadításáért aktivistái propagandatevékenységet folytattak, ukrán nyelvet tanítottak, ukrán nyelvű kiadványokat jelentettek meg. Ugyanakkor Berlin és Bécs jelentős adminisztratív és pénzügyi forrást különített el az ukrán mozgalom szervezeti struktúrájának fejlesztésére is.

Az orosz katonai kudarcok, a hadsereg visszavonulása a nyugati területeken, és nem utolsósorban a német és osztrák megszálló hatóságok intézkedései aláásták Oroszország tekintélyét a helyi lakosság politikailag közömbös része, különösen a parasztság körében.

Az orosz nacionalizmus aktív támogatói elmenekültek az ellenség által megszállt területekről. Az összeomlott Romanov Birodalom egykori nyugati peremvidékén 1918-tól a világháború fokozatosan polgárháborúk sorozatává alakult át, amelyek csak abban különböztek egymástól, hogy egyikben az osztályidentitásra, másokban az etnikai identitásra helyeződött a fő hangsúly. A polgárháborús összecsapások egy része etnikai alapon, eredendően sajátuk tekintett területekért folyt különféle fegyveres alakulatok között (Lviv/Lwów, Vilna/Wilno/Vilnius). Ugyanez áll Kijevre is, amely az első világháború alatt és az ezt követő forradalmi harcokban és polgárháborúiban 14 alkalommal cserélt gazdát. 1918–19-ben a várost gyakran foglalták el különböző ukrán hadurak. A gyors ütemben egymást váltogató gyenge és instabil ukrán államok története az ország nyugati és középső részein (az 1918-ban a megszálló németek védnöksége alatt létrejött Szkoropadzskij-féle hetman-hatalomtól Petljura direktóriumán és Ukrán Népköztársaságán át a Nyugat-Ukrán Népköztársaságig) azt mutatja, hogy az ukrán nacionalizmus meglehetősen korlátozott mozgósító és szervezeti erővel rendelkezett. Jellemző, hogy az anarchista vezér, Nesztor Mahno anélkül talált támogatásra a helyi parasztság körében, hogy akár-

csak felmerült volna benne, hogy az „ukrán kérdésből” ideológiai ütőkártyát csináljon. Mindezen tünetek arra a helyzetre jellemzőek, amikor a birodalom visszahúzódását a perifériáról nem annyira a periféria birodalomellenes lázadása, mint inkább a birodalmi központ összeomlása kényszeríti ki.

Az 1920-as szovjet-lengyel háború két új, erős, de izmait még csak próbálgató nagyhatalom összecsapása volt a Kelet-Európa fölötti kontroll megszerzésért; konfliktusukban az ukrán erők teljes mértékben alárendelt szerepet játszottak. A két világháború közötti időszak a régió történetében egyfajta hidegháborúként jellemezhető, egyik oldalon Piłsudski „Prométheusz-akciójával”, melynek célja az ukrainai és kaukázusi szovjetellenes erők mozgósítása volt; másikon pedig a szovjetek „ukrán Piemont”-tervével, amely arra irányult, hogy a lengyel uralom alá került ukránok és fehér-oroszok szimpátiáját megnyerve a „virágzó szovjet Ukrajna és szovjet Beloruszia” oldalára állítsák őket. Ukrajnát mindkét oldalon a geostratégiai küzdelem pusztá tárgyának tekintették.¹⁷

1939-től újra teljes erőbedobással folytatódott a nagy birodalmak csatája Kelet-Európa ellenőrzéséért, amiben különös jelentőség jutott az Ukrajna-politikának. Az 1941–1942-es német stratégiának részét képezte

az ukránok megnyerése és a maguk oldalára állítása¹⁸. De elmondható, hogy Ukrajna a II. világháborút követő hidegháborús korszaknak is fontos témája maradt, a posztszovjet időszakban pedig az Oroszország és a Nyugat között Ukrajnáért kirobbant rivalizálás intenzitása az évek során odáig fokozódott, hogy jelenleg ez az egész kiéleződött nemzetközi válság egyik legfontosabb oka.

Miután 1918-ban a bolsevikok megszerezték Ukrajna felett az ellenőrzést, terrorba kezdtek az orosz nacionalisták ellen. Az Orosz Nacionalisták Kijevi Klubja összes Kijevben maradt tagját elfogták és kivégezték. A bolsevikok egészen az 1920-as évek végéig fő ellenségüknek¹⁹ az orosz nacionalizmust és a mögötte meghúzódó társadalmi erőket tekintették. A 20-as években követett „nemzetiesítési” vagy „honosítási” politikájuk, az úgynevezett „korenyizacija”²⁰, aminek Ukrajnában az ukránosítás [ukrainyizacija] felelt meg, a „nagyorosz sovinizmus” elleni küzdelemmel fonódott össze; a „kisorosz” fogalmát, és vele együtt a „közös orosz” identitást, illetve az „összorosz” identitást a birodalmi múlt szégyenletes örökségének nyilvánították. A „nemzetiesítésnek” [korenyizacija] és az etnikai elv territorializálásának új szovjet elvével összhangban felszámolták a cári korszak birodalmi perifériát oroszosító politikájának számos

eredményét²¹. Az Ukrán SZSZK-nak saját határai, saját állami és kulturális intézményei lettek, amelyek idővel legitimitást vívtak ki maguknak a helyi lakosság körében. A 1930-as évek terrorja azonban Ukrajnában is keményen lesújtott azokra a vezetőkre, akik – nem várva be a moszkvai központ parancsait – Harkivban és Kijevben akarták meghatározni az ukránosítás ütemét és mértékét.

Az orosz emigránsok nagyon aggódtak a bolsevikok ukrainai politikája miatt, amely az „összoros” nemzeti projektet eltemette. A beszédes *Jegyinsztvo* [Egység] elnevezéssel még könyvkiadót is alapítottak Prágában, amelynél az 1920-as években egymás után jelentek meg moszkvai és szentpétervári egyetemek egykori történelem- és filológiaprofesszorainak tollából olyan röpiratok, melyekben az „egy nép” elképzelés alátámasztására – ha némileg szofisztikáltabban is – ugyanazokat az érveket adták elő, amelyeket egy évszázaddal később, 2021 nyarán Vlagyimir Putyin is nagy vihart kavart cikke történelmi részében²². Pjotr Mihajlovics Bicilli irodalomtörténész, aki emigrációja színhelyéül a perifériális Szófiát választotta, de aki olyan nagyformátumú értelmiségi volt, aki a kitaposott ösvények helyett kész önálló utakat törni, 1930-ban a prágai *Jegyinsztvo* Kiadónak írt „Az orosz-ukrán kapcsolatok problémája a történelem fényében”²³ című röpiratával annyira

zavarba hozta kiadóit, hogy kénytelenek voltak egy bevezetőt fűzni hozzá, amelyben nyomatékosan tették: a maguk részéről meglehetősen különösnek találják a szerző okfejtését, mindazonáltal jónak látják közre adni azt. Bicilli gondolatmenete így hangzott: azok a történelmi érvek, hogy korábban sem az „ukrán” név nem létezett a „nemzet” szó mai jelentésében, sem pedig Ukrajna nevű államalakulat, nem túl lényegesek. Ha a nemzetté válás vágya erős, és megvan hozzá a politikai akarat, továbbá megvannak hozzá az erőforrások is, akkor az ukrán nemzet és Ukrajna mint kvázi-állam (Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság) létrejötté nagyon is lehetséges. Bicilli a továbbiakban arról elmélkedik, mennyire elszegényedne az ukrán kultúra, ha kirekesztené magából az orosz kultúrát, de ez már egy másik témakör. Bicilli brosúrája egy évvel később tanulmányként angolul is megjelent a tekintélyes chicagói *The Journal of Modern History* című folyóiratban. Több, mint valószínű, hogy a későbbi „nationalism studies” olyan művelői, mint Ernest Gellner vagy Benedict Anderson e lap hasábjain találkozhattak írásával, mindenesetre Bicilli írása jó ötven évvel megelőzte a modern nemzetet mint „képzelt valóságot”, „konstruált valóságot” leíró diskurzusokat.

Hogy a húszas évek „nemzetiesítési/honosítási” [korenyizacija] po-

litikája és az Ukrán SZSZK későbbi létezése mennyire nem elhanyagolható szerepet játszott az ukrán identitás kialakulásában, jól mutatja ez a tény is: a *maloroszkok* [kisoroszkok], vagy ahogyan a „nemzetiesítést” megelőző korszakban leggyakrabban nevezték őket: a *hoholok* azokon a területeken, amelyek területileg nem kerültek az Ukrán SZSZK-hoz – Voronyezs terület déli része, a Kubány és Taganrog régiói és másutt – ma túlnyomórészt orosz identitásúak, akik néha „orosz hoholoknak”²⁴ nevezik magukat.

Hogy valakinek hogyan változik meg a nemzeti identitása, már a 20. század első felében nagymértékben olyan politikai döntésektől függött, melyeket nem ő hozott meg. A szovjet korszakban is sokáig fennmaradt az identitások egyfajta szűrke zónája, amelyben hol orosz, hol ukrán, hol egyszerre mindkettő volt valaki. Amíg Leonid Brezsnyev Dnyipropetrovszkban élt, személyi okmányainak „nemzetisége” rubrikájában az szerepelt, hogy „ukrán”. Amikor Moszkvába költözött, „orosz nemzetiségüként” vetette nyilvántartásba magát. 1991 után, a függetlenné vált Ukrajnában is sokan fordítottak egyet identitásukon. Az 1989-es utolsó szovjet népszámlálási adatok szerint Ukrajnában 11,3 millió orosz élt. Az első és mindmáig egyetlen 2001-es ukrajnai népszámlálás szerint pedig 8,3 mil-

lióan vallották magukat oroszoknak. Három milliónak nyoma veszett valahol. De túlnyomórészt nem azért, mert Oroszországba költöztek, hanem mert megváltoztatták nemzeti identitásukat: személyi igazolványukban ukránként regisztráltatták magukat. A szovjet modell három testvéri népet feltételezett: az oroszot, az ukránt és a beloruszt. Amikor tehát Vlagyimir Putyin egy népről beszél, akkor a forradalom és a bolsevikok előtti diskurzushoz tér vissza. Nem véletlen, hogy 2022. február 21-én, a „különleges katonai művelet” elindításának előestéjén Putyin „dekommunizálásról”²⁵ beszélt.

Az identitások polgárháborúja

Az ukrán nemzetépítés 1991 után mindenekelőtt arra irányult, hogy az ukrán identitás visszafordíthatatlanná váljon. Leonid Kucsma korábbi ukrán elnök például 2021 nyarán, Ukrajna függetlensége kikiáltásának harmincadik évfordulóján oda nyilatkozott, hogy a függetlenség legfőbb eredménye az, hogy ma az ukránok többsége nem szeretné, ha újra egyesülnének Oroszországgal.²⁶ Pontosán ez volt a Szovjetunió összeomlása után az ukrajnai politikai folyamatok jelentős szereplőjévé előlépett ukrán diaszpóra régóta képviselt identitáspolitikájának vezéreszméje. Az ukrán diasz-

póra egyik valóban fajsúlyos történése, Omeljan Joszifovics Pricak a kilencvenes évek elején e sorok írójának azt mondta, hogy Ukrajna „nem szerencsés módon” nyerte el függetlenséget: nem kiharcolta, hanem ajándékba kapta. A függetlenség megszerzésének „szerencsés” módja a háború lett volna. Pricak ehhez még hozzátette, hogy egy lakosságcsere sem ártana (meglehetősen sztálini módon lebonyolítva), annak idején sor is került efféle lakosságcsereére Szovjet-Ukrajna és Lengyelország között. Azt mondta: 7 millió ukrán él Oroszországban, adjuk vissza őket (azt a kérdést már nem tette fel: ők maguk is vissza akarnak-e menni), mi pedig vigyük Ukrajnából az oroszokat.

Összefoglalva azt mondhatjuk: az identitások közötti választási lehetőségek, illetve a nagyoroszok és a kisoroszok rokonságának/idegenségének eltérő felfogásai körüli viták a 19. század közepéig valóban viták voltak, és egy szűk műveltségi eliten belül zajlottak. A 19. század második felében jelennek meg az első, rendkívül korlátozott létszámú ukrán nacionalista egyesületek – az 1840-es években a *Cirill és Metód Társasággal* és az 1860-as években a *Kijevi Gromadával*. A birodalom ezzel egyidejűleg vág bele – következtlenül és meglehetősen ügyetlenül – abba a politikába, amely a birodalom magjában egy egységes orosz nemzet

felépítését célozza meg. A 20. század elején a Dnyeper-Ukrajna Ukrajnában összezsápolják az oroszországi identitás mellett álló kisoroszok és az ukrán identitásért küzdő ukrán nemzeti mozgalom aktivistái. Az etnicitás robbanásszerű mozgósító ereje az I. világháború és a forradalmak során mutatkozik meg. Közben a közös orosz vagy oroszországi identitást képviselő kisoroszok kiszorulnak a játékból: eleinte azért, mert a birodalomnak a háború folyamán megszállt nyugati területeiről a lakosságot tömegesen Oroszország belső régióiba szállítják át, később, az 1920-as évektől pedig a fizikai megsemmisítés, az emigráció és a politikai elnyomás következtében.

A két világháború közötti időszakban Ukrajnában a kettős identitásnak új struktúrája alakul ki. A lengyel fennhatóság alá került nyugati részekén egy etnikai kizárólagosságot képviselő, radikális nacionalizmus jön létre, amely megszüli Sztepan Banderát, az OUN-t és az UPA-t. Ez a nacionalizmus a lengyeleket, a zsidókat és a muszkákat [’moszkal’ – az ukrán nacionalista narratívában az oroszok gúnyneve – *a ford.*] tekintette fő ellenségeinek. A II. világháború után az ellenségek hierarchiájában a „muszkák” és kelet-ukrajnai „csatlósaik” kerülnek az első helyre. Ugyanakkor Szovjet-Ukrajnában egy másfajta ukrán identitás is megképződött, amely

sokkal gyengébb mobilizáló erővel rendelkezett, és nem tekintette el-lenségének az oroszokat.

A Szovjetunió összeomlása után függetlenné vált Ukrajna ezt a két-féle identitást örökölte. A masszív ukrán diaszpóra által támogatott energikus nyugat-ukrajnai nacionalizmus társadalommérnöki megoldásra váró feladatként tekintett az oroszajkú kelet-ukrajnai lakosságra, amely csak arra vár, hogy kellő átalakító munkával teljesértékű ukránt csináljanak belőle.

Emellett – elsősorban az ország délkeleti részében koncentrálódva – ott volt még egy több mint 8 milliós szuperkisebbség is – az ukrainai összlakosság több mint 17 százalékát kitevő etnikai oroszok. Ez az alap-helyzet, továbbá a „nyugat-ukrán” identitás fokozatos térnyerése az ország központi régióiban határoz-ták meg az ukrainai parlamenti vá-lasztások Kelet- és Nyugat-Ukrajna között ide-oda ingázó eredményeit, ami Ukrajna fennállásának első negyedszázadára annyira rányomta a bélyegét. Viktor Juscsenko elnök politikai kurzusának köszönhetően a feszültség egyre fokozódott a keleti és a nyugati ukrán identitás hívei között, míg az etnikailag orosz lakosság rossz közérzete egyre inkább elmélyült.

A 2014-es események gyökeres változást hoztak az ukrainai identitásképződés folyamataiba. A Krim

Oroszországhoz csatolásával és a Donyecki és Luganszki Népköz-társaságok létrejöttével mintegy 6 millió ember szakadt ki az ukrainai politikai folyamatokból, akiknek vagy orosz, vagy kelet-ukrán identitása volt, vagy akiket valami-lyen nemzetek közötti posztszovjet identitás jellemzett²⁷. A tényleges kiválással az etnikai oroszok megszűntek „szuperkisebbség” lenni, ami Ukrajnában megnyitotta az utat az orosz nyelv nyilvános használatá-nak teljes törvényen kívül helyezése és a nyugat-ukrán szimbólumokra és narratívákra támaszkodó aktív emlékezetpolitika előtt. A szimbo-likus politika szférájában az intenzív deszovjetizálási kampány alig leple-zetten deruszifikációt jelentett.

Mindezt annak mindennapos súlykolása kísérte, hogy az ország háborúban áll Oroszországgal, ami a 2014-es Majdan óta általánosan elfogadott tényné vált Ukrajná-ban. Minden próbálkozást, amely a szeparatista donyecki és luhanszki orosz régiókkal való konfrontáci-ót az ukrán társadalom saját belső konfliktusaként akarta volna leír-ni, keményen elfojtottak. 2014 után az ukrán nemzet építői – legalábbis retorikai szinten – megkapták, amit Pricak és elvbarátai annyira hiá-nyoltak 1991-ben: a háborút Orosz-orzággal. Ennek a háborúnak a költségei Kijev számára nem voltak megfizethetetlenek – alacsony in-

tenzítású katonai összecsapások mellett, súlyos személyi veszteségek nélkül lehetett a megmaradt régi szovjet fegyverezést elhasználni. Moszkva számítása, hogy az el nem ismert két donyecki köztársaság majd afféle horoggá válik, amellyel vissza lehet tartani Ukrajna NATO felé való sodródását, tévesnek bizonyult. Idővel világossá vált, hogy ezen a horgon Oroszország akadt fenn, hisz Kijev most már maga döntötte el, hogy a szeparatista régiók elleni határozott katonai fellépésével mikor állítja nehéz döntés elé a Kremlt, Moszkva pedig nem engedte meg, hogy ezekben a régiókban az a „horvát forgatókönyv” valósuljon meg, ami 1995-ben a szerbek lakta Krajínában.

A szeparatista régiókban egészen 2022-ig zajló fegyveres konfliktus intenzitása alacsony volt, ezért az Oroszországgal szimpatizáló ukránok nemigen változtattak ezen az alapállásukon. Közben azonban felnőtt egy olyan generáció, amely iskolában és cserkész táborokban minden korábbihoz képest egészen másfajta nevelést és kiképzést kapott. A 2014-ben még csak 10-12 éves gyerekek már ebben a megváltozott légkörben nőttek fel, és most az ukrán hadseregben és a nemzeti gárdákban harcolnak olyan náluk alig idősebb fiúk parancsnoksága alatt, akiknek identitását a futballszurkolói táborok és más informális

jobboldali csoportok formálták az 1990-es években.

Most, amikor az Ukrajna területén zajló harci cselekmények elborzasztóan intenzívvé és kiterjedtté váltak, amikor mind a katonai veszteségek, mind a békés civil áldozatok száma magas, amikor a harcokban egész településeket tesznek a föld színével egyenlővé, az oroszellenes érzelmek radikalizálódása tömeges méreteket ölt és az ukrán identitás legfőbb kötőelemévé válik²⁸. A halott rokonok és közeli barátok, és – ami az ukrán mentalitásban különösen fontos szerepet játszik – a lerombolt vagy a kényszerűen elhagyott lakások és családi házak – erős érzelmi mozgósító tényezőket jelentenek. Természetesen az ország keleti és déli régióiban vannak, akik üdvözlik az orosz hadsereget, de sokkal kevesebben, mint amire a „különleges katonai művelet” tervezői számítottak.

2022. május 23-án ezt írta Telegram-csatornáján az eseményeket újragondolva a „Vosztok” zászlóalj parancsnoka, Alekszandr Hodakovszkij: „Kezdem észrevenni magamon a személyiséghasadás tüneteit: az, hogy képtelen voltam úgy gondolni az ukránokra, mint saját – meglehetősen eltévedett – testvéreinkre, szembetalálkoztam a felőlük érkező reakciók ellenáramával... Lelkületük egészen megváltozott, idegenné vált számunkra, még ha

gondolataikat ugyanazon a nyelven fejezik is ki, mint mi. Márpedig ha ezt elfogadjuk, ha engedjük elhatolni tudatunkig, hogy idegenné váltunk egymás számára, akkor a valóságról is egészen más képet kell kialakítanunk. Hiszen még vérrokonok is idegenné válhatnak egymás számára, ha közelségük megszűnik, hát még itt...”²⁹

Ha igaz, amit Vlagyimir Putyin állít, hogy Lenin nagymértékben hozzájárult az ukrán nemzet létrejöttéhez, akkor a jövő történésze joggal jut majd arra a következtetésre, hogy az orosz elnök legalább ilyen mértékben járult hozzá az ukrán nemzetti válás folyamatához, jelesül azzal, hogy az Oroszország-ellenes és oroszellenes érzületet az ukrán nemzeti identitás meghatározó kötőanyagává tette.

Nem tudjuk, mikor és hogyan érnek véget a harci cselekmények. Nagyon elképzelhető, hogy akkor majd az ukrán társadalmon belüli, már most is érzékelhető belső ellentétek és konfliktusok előtérbe kerülnek, akár a jövőbeli békeszerződés feltételeinek megítélése vált ki ellentétes társadalmi reakciókat, akár egy esetleges frontokon bekövetkezett katonai kudarc. Mindenesetre a „zapagyenyecok” [nyugati ukránok] és a „szhidnyákok” [keleti ukránok] közötti kölcsönös idegenség akkor is meg fog nyilvánulni ezekben a konfliktusokban, ha ma

egyesíti őket Oroszország egyformán negatív megítélése.

A nemzeti identitás formálódásának története Ukrajnában új szakaszába lépett, de nem ért véget. Az ilyen folyamatokban soha nincs „vége a történelemnek”. Éppen most, 2022 júniusában állították élére Ukrajnában azt a kérdést, mennyiben tekinthető az orosz nyelv és az orosz kultúra az „agresszor fegyverének”. Egyre erőteljesebb a törekvés totális betiltásukra. Néhány ukrán városban, köztük Mikolajivban, ahol a lakosság túlnyomó része orosz ajkú, már be is vezették. Vannak, akik a totális betiltás ellen érvelnek, mondván: az orosz nyelv és az orosz kultúra „birodalmi szellemiségtől mentes” elemeit be kellene fogadni. Ilyen gondolatok az ukrán identitás-vitákban már korábban is megfogalmazódtak. Közben nem kétséges, hogy az orosz hadsereg által megszállt területeken szabotázsokra és szabotázsakciókra lehet számítani. Ilyenekre máris sor került. Oroszországból pedig nemrég arról érkeztek hírek, hogy orosz számítástechnikai cégek elbocsátják a kritikus infrastruktúrához közvetlen hozzáférést biztosító munkahelyekről³⁰ az ukrán nemzetiségűeket. Igaz, az oroszországi Számítástechnikai Minisztérium azonnal elrendelte ennek a gyakorlatnak a beszüntetését, de már az is sokatmondó, hogy egyáltalán felmerülhetett. Aki ismeri az Orosz Birodalom történetét, azt nem

fogja meglepni ez a fejlemény: a lengyelek helyzetének megváltozása juthat eszébe a 19. századi felkeléseiket követően. Ha a jelenlegi tendenciák folytatódnak, tanúi leszünk, hogyan ér véget egy mindezidáig az orosz identitás szempontjából szilárd és fontos gyakorlat, hogy a kisoroszokat, később az ukránokat az orosz társadalom nem választotta le magáról

idegenekként. Oroszországban ma többmillió ukrán családnevű, ukrán gyökerű, sőt, ukrán identitású ember él. Így hát az elmúlt évek és hónapok eseményei nemcsak Ukrajnában, hanem Oroszországban is mélyreható változásokat idézhetnek elő az identitásképződés folyamataiban.

FORDÍTOTTA SZILÁGYI ÁKOS

JEGYZETEK

1. Lásd többek között: A. I. Miller. *Nacija-goszudarsztvo ili goszudarsztvo-nacija?* In *Rosszija v globalnoj politike*. 2008. 5. szám, 127–138. <https://globalaffairs.ru/articles/nacziya-goszudarsztvo-ili-goszudarsztvo-nacziya/> (Utolsó letöltés: 2022-08-06.); Uő: *Irredentizm i krizisz nacionalnoj identicsnosztyi*. In *Rosszija v globalnoj politike*. 2017. 5. szám, 224–237. <https://globalaffairs.ru/articles/irredentizm-i-krizisz-nacionalnoj-identichnosti/> (Utolsó letöltés: 2022-08-06).
2. Plochy S., Sysyn F. E., Kohut Z. E. (Eds.) *Synopsis: A Collection of Essays in Honour of Zenon E. Kohut*. Alberta: Canadian Inst of Ukrainian Studies Press, 2005.
3. Ny. M. Karamzin: *Mnyenyie russz-kogo grazsdanyina*. In *Uő: O drevnyej i novej Rosszii*. *Izbrannaja proza i publicisztyika*. Moszkva, Zsizny i Miszl, 2002. 436–438.
4. A. P. Tolocko: *Kiejevskaja Rusz i Malorosszija v XIX veke*. Kijev, Laurus, 2012. 256.
5. E. Weber: *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford University Press, 1976.
6. Ny. Sz. Trubeckoj: *Otvet D. I. Dorosenko*. 1928. In <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1928.trubeckoi.otvet.php> (Utolsó letöltés: 2022-08-06)
7. M. Gurnij: *Velikaja vojna professzov. Gumanyitarnije nauki. 1912–1923*. Szentpétervár, Izd. Jevropejszkogo Unyiverszityeta, 2021. 414.
8. E. Nakonyecsnij: *Ukragyene imja: csomuruszinyisztali ukrainciami. 3-je dopovnyenye i vipravlenye vidannja*. Lvivszka Naukova Biblioteka V. Sztefanyika NAN Ukranyi, 2001. 352.
9. A. I. Miller: *Ukrainszkij voprosz v polityike vlasztyej v russzkom obszcsesztennom mnyenyii*. Szentpétervár, Aleteia, 2000. 260.; Uő:

- Ukrainszkij voprosz v Rosszijszkoi imperii. Kijev, Laurus, 2013.
10. A Dnyeper-Ukrajna vagy Dnyepri Ukrajna (Naddnyiprjanszkaja Ukraina Наддніпрянщина, Naddnyiprjancsina) voltaképpen „fenti” vagy Felső Ukrajna, de a Dnyeper folyó középső és alsó folyásának mindkét oldalán fekvő területek megnevezése (oroszul: Podnyiprovskaja Ukrajina), egy időben az egész állam elnevezése volt. Ez az ukránok által Nagy-Ukrajnának, Dnyeper-Ukrajnának vagy Dnyepri Ukrajnának (továbbá Közép-Ukrajnának) is nevezett terület ugyan a Dnyeper mindkét partját magában foglalja, mégsem öleli fel a mai értelemben vett jobbpárti (pravobereznaja Ukraina) és balpárti (levobereznaja Ukraina) egészét, mivel nem foglalja magában a lengyel-orosz határvidéken sokáig lengyel, majd Habsburg fennhatóság alatti Galíciát (Lviv/Lemberg központtal), amelyet az 1939-es német-szovjet paktum értelmében a Szovjetunió csatolt el Lengyelországtól (miután az 1920-as szovjet-lengyel békekötés után elveszítette és lengyel fennhatóság alá került), de ez a terület akkor már az Ukrajnai Szovjet Szocialista Köztársaság területét gyarapította, és a Dnyeper-Ukrajna vagy Felső-Ukrajna ugyancsak nem foglalta magában a Leninék által az 1920-as években közigazgatásilag szovjet Ukrajnához csatolt oroszországi területeket (egyebek mellett a donyecki iparvidéket). Az Ukrajnai SZSZK-ban a hivatalos szóhasználatból törölték a Naddnyiprjanszkaja Ukraina elnevezést, Alekszej Miller is csupán történeti fogalomként használja. – *A fordító lábjegyzete.*
11. J.-P. Himka: The Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flights in Almost All Directions. In R. G. Suny, M.D. Kennedy (Eds.), *Intellectuals and the Articulation of the Nation*. University of Michigan Press, 1999. 109–164.
12. Jev. Csikalenko: Scsodennyik I–II. Kijev, Tempora, 2004. I. kötet, 1907–1917. 47–48, 281–282.
13. Jev. Csikalenko, P. Sztjebnyickij: Lisztuvanyja, 1901–1922. Kijev, Tempora, 2008. 72.
14. A. Kappeler: Mazepinci, malorosszi, hohli: ukrainci v etnicieszkoi jarhii Rosszijszkoi imperii. In *Rosszija – Ukraina: isztorija vzaimootnosenij* (Szerk.: A. I. Miller, V. F. Reprincev, B. Ny. Florja) Moszkva, Skola „Jaziki russzkoi kulturi” 1997. 125–144.; A. L. Kotyenko, O. V. Martinjuk, A. Miller: „Malorossz”. In „Ponjatyija o Rosszii”: k isztorieszkoi szemantike imperszkoi perioda, I–II. (Szerk. A. I. Miller, D. Szdvizskov, I. Shirle) Moszkva, Novoje Lityeraturnoje Obozrenije, 2012. II. 392–443.
15. Goszudarsztvennaja дума, IV szoziv, szesszija 2. csaszty 2. 901–915, 927–933.

16. A. Miller: *The Role of the First World War in the Competition between Ukrainian and All-Russian Nationalism*. In *The Empire and Nationalism at War*. Slavica Pub, 2014. 73–90.
17. Martin T. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Cornell University Press, 2001.
18. F. Grelka: *Die Ukrainische Nationalbewegung unter Deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941–42*. Harrasowitz Verlag, 2006.
19. V. Vujacic: *Stalinism and Russian Nationalism: A Reconceptualization*. In *Post-Soviet Affairs*. 2007. 2. szám, 156–183.
20. A „korenyizacija” (коренизация) a szovjet korszak első évtizedében meghonosodott ideológiai fogalom, amely az orosz „gyökér” (корень), illetve a „korennoj zsitjel” (коренной житель) – „tősgyökeres” orosz, magyar stb., „született” moszkvai, budapesti stb. –, a „korennoje naszelenyje” (коренное население) – „őslakó”, „őslakosság”, „helybéli”, „idevalósi” – szóösszetételekre vezethető vissza, s jelentése nagyjából így adható vissza: meggyökereztetés, belegyökereztetés, gyökérverés, gyökeret eresztés, honosítás. Angolra „nativization”-ként fordítják, ami „honosítást”, „őshonosítást”, esetleg „szülőföldesítést” jelent, és – a részben romantikus, részben organicista konnotációjú „gyökér” szó jelentés-

körénél – pontosabban adja vissza ennek a szovjet „nemzetépítési” politikákat 1921 és 1933 között meghatározó fogalmi innovációnak, illetve nyelvpolitikai és kultúrpolitikai gyakorlatnak a jelentéstartalmát. Az 1917-es orosz forradalmat és az 1921-ig tartó polgárháborút követően a régi cári birodalom egyes belső-ázsiai és nyugati peremvidégein az új – szovjet – hatalom mind politikai, mind kulturális tekintetben úgyszólván a „levegőben lógott” és a helyi – üzbec, kazah, kirgiz, ukrán stb. – társadalom előtt túlnyomórészt nem őslakos, a forradalom előtt vagy után odatelepült oroszajkú, orosz kultúrájú, a helyi hagyományokat nem vagy alig ismerő állami hivatalnokok, pártfunkcionáriusok, katonák és szakemberek reprezentálták. A „korenyizacija” arra irányuló kísérlet volt, hogy az új hatalom „nyelvi-kulturális idegenséget” megszüntessék, mintegy lehúzzák a „levegőégből” (vagyis az orosz birodalmi központból: Moszkvából) a helyi társadalmak nyelvi-kulturális-habituális talajára, tehát „honosítsák”, az őslakossághoz közelítsék – ukránosítsák, kirgizesítsék, kazahosítsák stb. – a hatalmat. Végső soron tehát a „korenyizacija” a nem-orosz köztársaságokban és autonóm területeken a szovjet rendszer helyi kulturális és etnikai „meggyökerezítését” (gyakran egyben részleges „orosztalanítását”) je-

lentette: „az iskolai oktatásnak, az igazságszolgáltatásnak, a közigazgatásnak, a hatalmi szervek tevékenységének mindenütt a helyi lakosság anyanyelvén kell folynia” – írta 1920-ban a nemzetiségi politikában meghatározó szerepet játszó I. V. Sztálin. (‘A szovjethatalom nemzetiiségi politikája Oroszországban’). 1921-ben, az OKP(b) X. kongresszusán mondott beszédében pedig a „korenizacija” követelményét történelmi perspektívába helyezi: „Nem lehet szembe menni a történelemmel. Világos, hogy Ukrajna városaiban mindmáig az orosz elem az uralkodó, de nem telik bele sok idő és ezek a városok elkerülhetetlenül el fognak ukránosodni [nyeizbezsno budut ukrainyizirovani]. Riga jó negyven évvel ezelőtt német városnak tetszett. De mivel a városok a falvak lakosságából táplálkozva növekednek, a falvak pedig a nemzeti nyelv és kultúra letéteményesei, ezért mára Riga – szintiszta lett város. 50 évvel ezelőtt Magyarország nagyvárosainak erőteljesen német jellegük volt, mára elmagyarosodtak [madjarizirovani]. Ugyanez várható Beloruszia városaiban, amelyet ma még nem-beloruszok laknak.” (Zakljucsityelnoje szlovo po dokladu ob ocserjodnih zadacsah partyii i nacionalnom voprosze na X szjezde RKP(b) 10 marta 1921 g.) A szovjet párt- és állami apparátusban az ukrán ajkú, ukrán kultúrájú,

ukrán identitású káderek hiánya a forradalom és a polgárháború után különösen élesen vetette fel a hatalom „etnikai idegenségének” kérdését. A káderhiány oka egyáltalán nem az volt, hogy az ukrán őslakosság vonakodott a hatalommal való együttműködéstől, hanem az, hogy döntő többségük falvakban élt, távol a városoktól, a galíciai vagyis nyugati ukrán régiót pedig a lengyel-szovjet háborút lezáró békekötéssel lemetszették Ukrajnáról és Lengyelország fennhatósága alá került, végül az addig sem túl nagy létszámú művelt ukrán osztály, az ukrán értelmiség nagy része emigrált vagy elpusztult a forradalom és a polgárháború alatt. Az általános káderhiány nemcsak a bolsevik hatalom számára jelentett problémát Ukrajnában, amit jól mutat, hogy még az 1918-as rövid életű első Ukrán Népköztársaság hetmanja, a bolsevikok adáz ellenfele, P. P. Szkoropadzkij is, aki mindent megtett államapparátusa ukránosításáért [ukrainyizacija], emigrációba vonulása után így fakadt ki: „Minden ukrán azt veti itt a szememre, hogy [1918-ban] orosz erőik segítségével teremtettem meg a független Ukrajnát. Így igaz, mivelhogy ukrán erőikkel semmi komolyat nem lehetett megcsinálni, annyira kisszámú volt az ukrán művelt osztály. Valódi csapás ez az ukrán nép számára.” Általános probléma volt, hogy a helyi

köztársaságok vezető posztjait nem tősgyökeres helyiek – „odavalósiak” – töltötték be, vagy olyan helyiek, akik már nem vagy alig beszéltek anyanyelvüket, eloroszosodtak, nem ismerték a helyi hagyományokat, és így a szovjet hatalom az őslakosság szemében „oroszlaként” jelent meg. 1922-ben például az etnikai ukránok száma az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Pártban alig érte el a 23%-ot és anyanyelvi szinten az ukránt csak a párttagság 11%-a beszélte. A 20-as évek elején a szovjet vezetés olyan aggasztónak ítélte az ukrán káderhiányt, hogy még a „hadra fogható” galíciai nacionalistákat is mozgósította az „ukránosítás” érdekében, élükön az 1924-ben emigrációjából hazatért idős M. Sz. Grusevszkij „burzsoá-nacionalista” történészprofesszorral, az ukrán nemzeti gondolat legnagyobb hatású képviselőjével, aki az első Központi Rada (a független Ukrajna parlamentje) elnöke volt 1918-ban. Az 1930-as évek elején, mielőtt a hatalmi apparátust és az állami intézményeket, beleértve az oktatást, az igazságszolgáltatást, a sajtót sikerült valamelyest „ukránosítani”, a „korenizacija” politikáját felszámolták és a túlságosan buzgó ukrán „korenizátorokat” mint „burzsoá nacionalistákat” eltávolították a hatalomból (legtöbbször az életből is). A helyi szovjet köztársaságok „nemzetiesítésének” másik célja a nemzeti

függetlenségi törekvések, szeparatista mozgólódások leszerelése, a birodalom centrifugális erőinek blokkolása volt. Ugyanezért vette elő a „korenizacija” politikáját Sztálin halála után a forszírozottan oroszosító sztálini kurzus végzetes következményeit próbálva meg vele orvosolni rövid életű országlása idején L. P. Berija. Így remélte lefékezni és elensúlyozni a balti, az ukrajnai szovjet tagköztársaságokban, különösképpen pedig a kelet-közép-európai szocialista blokk országaiban a Sztálin oroszosító kurzusa hatására robbanásig feszült nacionalista indulatokat, függetlenségi törekvéseket. Hogy az 1920-as évek „korenizacija”-politikája – 1929 utáni leállítására ellenére is – milyen jelentős változásokat idézett elő Ukrajnában, jól mutatja néhány adat a 30-as évek végéről: az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban 1938 tavaszán nyilvántartott 21 656 iskolában 21 nyelven folyt az oktatás, ebből 18 101 iskola, tehát az iskolarendszer nagy része ukrán tannyelvű volt, 1550 iskola orosz tannyelvű, 312 iskolában zsidó, azaz jiddis nyelven folyt a tanítás, 312-ben moldávul, de volt 19 üzbec, 9 belorusz, 54 bolgár, 50 lengyel, 512 német, 14 cseh, 12 görög, 5 tatár, 4 örmény, 2 türkmén, 1 kirgiz, 1 svéd, 1 kazah és egy sor vegyes tannyelvű iskola is. Igaz, sok iskolában az anyanyelvi képzés olykor csak az első három-négy osztályra szorítkozott és

ezekbe az osztályokba is kevesen jártak, de ennek oka a megfelelően képzett tanerő és a demográfiai arányok voltak. A „meggyökeresítés”, „gyökeret verés” ellenfogalma a szovjet (és általában minden modern fundamentalista) diskurzusban a „gyökértelenség”. „Gyökértelen” az, akinek nincs hazája vagy nem itt van a hazája – a „betolakodó”, a „kém”, a „rosszakaró”, az „élősködő”, akinek „szíve nem a hazáért dobog” („idegenszívű”). Az 1946–47-től felerősödő oroszosító szovjet diskurzusban a „bezrodnij kozmopolit” (gyökértelen kozmopolita) mindinkább az ősellenség (foe) jelentését öltötte magára és 1948 és 1953 között kifejezetten antiszemita éle volt: az I. világháborús cári hagyományokat felújítva a „belső ellenség”, az „ötödik hadoszlop”, a „nép-és nemzetidegen” stb. jelentésében a zsidó nemzetiségűek stigmatizáló megnevezése lett (a „zsidó” ebben a kontextusban az „örök idegen”, aki sehol nem tud/akar „gyökeret verni”, akit sehol nem lehet „letelepíteni”, „meggyökeresíteni”, „honosítani” és ezért veszélyt, fenyegetést jelent a helyre – társadalomra, rendszerre, nemzetre, országra –, ahol él). Különös finctora a „begyökeresítés”, „meggyökeresítés” szó fogalomtörténeti sorának a szovjet-orosz „korenizacija” ideológmájának egybecsengése Simone Weil kései politikafilozófiai

művének kulcsfogalmával, a „begyökereszettséggel” (l'enracinement). A műben, amelyet 1943-ban, élete végén írt a londoni emigráns francia kormány felkérésére – Platón Államához visszakanyarodva – annak a világháború utáni – lehetséges és kívánatos – társadalomnak a képét körvonalazta, amelyben megvalósulhat a vallási világállapotból „kiágyazódott” vagy kiszakadt, lényegében „égi gyökereit” vesztett modern társadalom gyakorlati visszagyökereszetése (réenracinement) a vallási világállapot erkölcsi fundamentumába. Természetesen a „korenizacija” szovjet ideológmája és a Simone Weil-i „enracinement” között ég és föld a különbség, kétségkívül rokonítja azonban őket politikai-gyakorlati fogantatásuk és organicista-fundamentalista metaforikájuk. (Simone Weil: *L'Enracinement. Prélude à une déclaration des devoirs envers l'être humain*, Éd. Gallimard, 1946. Magyarul: *Uő: Begyökereszettség. Előhang az emberi lényvel szembeni kötelességek nyilatkozatához*. Gondolat, 2012.) – *A fordító lábjegyzete.*

21. R. J. Kaiser: *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR*. Princeton University Press, 1994.; T. Martin: *Imperija »polozsityelnoj dejatyelnosztiji«*. Nacii i nacionalizm v SzSzsZR, 1923–1939. Moszkva, ROSZSZPEN, Fond »Prezidentszkij Centr B.Ny. Jelcina«, 2011.

22. V. Putyin: Ob isztoricseszkom jegyinsztve russzkih i ukraincev. 2021. 12. 07. <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (Utolsó letöltés: 2022-06-08).
23. Lásd: P. M. Bicilli: Problema russzko-ukrainszkih otnoseniy v szvetye isztorii. Prága, Izdatyelszkoje obszesztvo »Jegyinsztvo«, 1930. 38. https://vtoraya-literatura.com/pdf/bitsilli_problema_russzko-ukrainszkih_otnosheny_v_svete_istorii_1930.pdf (Utolsó letöltés: 2022-06-08).
24. Boeck B. J. What's in a Name? Semantic Separation and the Rise of the Ukrainian National Name // Harvard Ukrainian Studies. 2004–2005. Vol. 27. No. 1/4. P. 33–65.
25. Lásd: Obrascsenyije Prezidenta Rosszjiszkoj Federacii. In Prezident Rosszii. 2022-02-21. <http://kremlin.ru/events/president/news/67828> (Utolsó letöltés: 2022-06-08).
26. Kucsma o krahe SZSZSZR: ljudjam lgali, kogda govorili, sto Ukraina kormit Rossziju. In <https://regnum.ru/news/3320489.html> (Utolsó letöltés: 2022-06-08).
27. A. Voronovici: Internationalist Separatism and the Political Use of “Historical Statehood” in the Unrecognized Republics of Transnistria and Donbass. In Problems of Post-Communism. 2020. 3. szám, 288–302.
28. A Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet 2022. május 13-18. között készült felmérésének publikus adatai szerint a felmérés időpontjában az ukrán lakosság mindösszesen 2%-a táplált pozitív érzelmeket Oroszország irányában, míg 92%-uk Oroszországot negatívan ítélte meg. Az Intézet összehasonlító adata szerint 2022 februárjában még az ukránok 34%-ának voltak pozitív érzelmei Oroszország iránt. In Dinamika sztavlennya naszelenyija do Roszii ta emocijnij fon unaszlidok vijni: rezultati telefonnogo opituvannya, provedenogo 13-18 travnya 2022 roku. Kijevszkij Mízsduarodnij Insztitut Szociologii. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1112&page=1> (Utolsó letöltés: 2022-08-06).
29. Lásd: A. Hodakovszkij: Nacsinaju nabljudaty v szebe szindrom radvojenyija licsnosztyi... In Telegram @aleksandr.skif.23.05.2022. <https://t.me/aleksandr.skif/2208> (Utolsó letöltés: 2022-06-08).
30. Rosszjiszkuje kompanyii nacsali uvolnyaty ukrainszkij IT-szpecialisztov. In www.rbc.ru/technology_and_media/24/05/2022/628ba6cb9a7947ec9b30946f?from=from_main_1 (Utolsó letöltés: 2022-06-08).

A „győzelem filozófiájának” veresége

Amikor megszólalnak a fegyverek, elhallgatnak a filozófusok – legalábbis egy időre. Ez volt a szabály, de csak addig, amíg a nyilvános térben elő nem állt és meg nem törte a csendet a filozófus-vándorprédikátor, a szakmai körökben is elhíresült Alekszandr Dugin, amikor megjelentette *A győzelem filozófiája – az Orosz Diskurzus intézményesítése* című traktátusát. Ebben a filozófia „frontján” is élet-halál harcot hirdet

Szergej Nyikolszkij – az Oroszországi Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének főmunkatársa, a filozófiai tudományok doktora. Alekszandr Dugin *runeten* terjedő, a *Zavtra* című lap blogjában is megjelent feljelentő cikkével a tudós közösség nevében szembeszálló vitairata *Sto nyeszjot sz szoboj „filozofija Pobedi”* [Mivel terhes a „Győzelem Filozófiája”?] címmel a *Nyezaviszama Gazeta* 2022. június 21-i számában jelent meg: https://www.ng.ru/science/2022-06-21/9_8466_philosophy.html (Utolsó letöltés: 2022-10-28)

a Nyugat ellen, és Oroszország első számú belső ellenségének a „liberális náciizmust” nyilvánítja. Micsoda paradoxon! De mindjárt követi a másik: a „nyitott társadalom totalitárius koncepciója”. Kicsit bugyuta, viszont könyörtelenül kemény.

Alexander Dugin egyike az „Orosz Eszme” [Russzkaja Ideja] megalkotóinak. Ez a doktrína az 1980–90-es években kezdett kiformalódni a korabeli „orosz fundamentalizmus” [pocsvennyicsesztvo] hullámverésének habtaraján. Akkor még nem lármás manifesztumokban, hanem sokkal visszafogottabban, filozófusok belső vitáiban lépett színre. Mára azonban Duginnak sikerült az „Orosz Eszme” doktrínáját végletekig feszítenie. Úgy mutatja be, mint az „Orosz Világ” [russzkij mir] nemzetfilozófiai vezéreszméjét, amelyet más népekre erőnek erejével kell rákényszeríteni.

A szovjet paradigma inerciális romtemetője

Kétségtelen, hogy a szöveg szerzőjének aggodalmi nem teljesen megalapozatlanok: Oroszország és a Nyugat kapcsolatának mai állapotát látva, nem lehet kétségünk az iránt, hogy az ország élete, beleértve a szellem szféráját is, gyökeresen meg fog változni. A kérdés csak az, hogyan látja mindezt Alekszandr Dugin: mi az, amit tenni javasol és miben látja a teendők végső értelmét. De mielőtt e kérdésekre válaszolnánk, röviden fel kell idéznünk az Oroszország-Nyugat problematika közelmúltbeli történelmi kontextusát, szem előtt tartva, hogy ez csupán egyetlen szelete annak a

sokkal nagyobb problémakörnek, amely országunk és a világ általában vett kapcsolatát öleli fel.

Már az 1990-es években is folytak viták a Nyugat képviselőivel a gazdasági és politikai fejlődés kívánatos modelljeiről, de bár a modellek távol álltak egymástól, a legalapvetőbb dolgokban nem tértek el: az állam és a társadalom demokratikus alapjait illetően, az emberi jogokat és szabadságjogokat illetően, a hatalmi ágak elválasztásának elvében, a jogállamiságban, a különböző tulajdonformák egyenlőségéről, a versenyről és a gazdasági tevékenység szabadságáról vallott nézetekben. Mindezeket az alapelveket rögzíti a nemrégiben módosított oroszországi alkotmány is. Dugin úr azonban

ÖV ALATT

Alekszandr Dugin

A győzelem filozófiája

Az Orosz Diskurzus intézményesítése

Oroszország mélyreható belső átalakítása elkerülhetetlen. Elkerülhetetlenné

Alekszandr Dugin írása *Filoszofija Pobedi* címen A. Prohanov 1990-ben alapított „kraszno-koricsnyevij” (‘vörös-barna’) irányultságú *Zavtra* című lapjának blogján jelent meg ez év május 22-én: <https://zavtra.ru/blogs/filosofiya.pobedi> (Utolsó letöltés: 2022-10-28)

teszi az Ukrajna demilitarizálására és náciatlanítására indított különleges hadművelet, amely a végeletekig kiélezte ellentéteinket a Nyugattal és az egész modern nyugati civilizációval. Nem biztonságosabbé a Nyugat normáit, módszereit, fogalmain, termékeit használni.

A Nyugat technológiáival együtt ideológiáját is terjeszti, így hatolva be az élet összes szférájába. Ha elfogadjuk, hogy a nyugati civilizáció része vagyunk, ezzel igen-t mondunk totális gyarmatosításunkra, méghozzá önként, sőt dalolva mondunk igen-t (ahogy azt az 1990-es években tettük).

radikális nyugatellenességében egytől-egyig megtagadja őket.

A vizsgált szöveg szerzője konkrét és pragmatikus következtetésre jut: mély meggyőződése szerint egy „patrióta reform” keretében totális ideológiai „tisztogatásra” [„csisztkára”] van szükség. Szerinte az egész orosz értelmiséget megméltelyezte a liberális Nyugat. A kártékony liberalizmus diadalmaskodott „a filozófia, a tudomány, a politika, az oktatás, a kultúra területén” egyaránt. Különösen nekikeseredve teszi hozzá: „...a technológia, a gazdaság, a média területén, sőt a divatban és a mindennapi életben is ez a helyzet... Egyszerűen nem létezik vele szemben semmiféle alternatív paradigma”.

Majd így folytatja: „A mai Oroszországban a szovjet paradigma inerciális romtetetőjén kívül minden egyéb – a legtisztább liberális nyugatosság [zapadnyicsesztvo].”

Mi a teendő? E paradoxonokat kedvelő virtigli orosz gondolkodó a militáns pesszimizmus jegyében a következő radikális választ adja a kérdésre: el kell távolítani az egész jelenlegi értelmiségi elitet, mivel „ők alkotják a liberális Nyugat szintiszta ötödik hadoszlopát”, meg sem próbálkozva meggyőzésükkel, tudati átformálásukkal, átnevelésükkel – ez merő illúzió. Azért kell szőröstül-bőröstül eltávolítani őket, hogy azonnal új elitet toborozhassanak a helyükre olyanokból, akiket még csak minimálisan kezdett ki az álta-

De a ma zajló – immár halálos – összecsapás ezt a hozzáállást fenntarthatatlanná tette.

A nyugatosok [zapadnyiki] és a liberálisok közül sokan abban a pillanatban tökéletesen megértették az új realitást és elhagyták Oroszországot, hogy a nyugati civilizációval való szakítás visszafordíthatatlanná vált. Erre a visszafordíthatatlan szakításra 2022. február 24-én – sőt, már két nappal korábban, 2022. február 22-én, a Donyecki és Luganszki Népköztársaságok függetlenségének elismerésekor került sor.

Elwileg mindenkinek jogában áll megtenni a maga civilizációs válasz-

tását, választani civilizációs hűség és civilizációs árulás között. Azokkal kapcsolatban, akik már a határ túloldalán vannak, minden világos – és nem most lett világos, hanem az volt már korábban is. Ők a maguk módján következetesek: elvesztették a liberalizmusért vívott csatát Oroszországban, és most odamentek, ahová tartoznak – övéikhez. Az itt maradókkal jóval nehezebb a helyzet. Azokra a nyugatosokra és liberálisokra gondolok, akik ugyan még mindig osztják a Nyugat alapvető normáit, de valamilyen oknál fogva Oroszországban maradnak, sőt, még mindig magas hatalmi pozíciókat

lános liberális fertő. Ennek az új elitnek a tudatára aztán már úgy lehet írni, mint egy tiszta táblára.

Kérdés csak az, ki és mit fog írni rá? De Dugin számára ez nem kérdés. Ő régóta tudja, hogy az új elitet (az értelmiségi és hatalmi elitet is) az „új orosz filozófia” diktatórikus gyámsága alá kell helyezni, mert erre a filozófiára olyan szüksége van az országnak, mint a levegőre. Az „új orosz filozófia” hivatott a gyámság alá helyezettnek az „Orosz Eszme” nagy kinyilatkoztatásait közvetíteni. Ez az orosz civilizáció hangját megszólaltató filozófia gigászi mű: „e hang mennydörgésének el kell hallatszania Ukrajnáig, Euráziáig, az egész világig. Ez nem pusztán jámbor óhaj, hanem létkérdés, ahogy

fronton létkérdés a lőszer, a rakéta, a helikopter és a golyóálló mellény”.

„Új mccarthyzmus”

Feltűnő, hogy az új paradigma szerzője mindenütt „oroszlól” és „oroszokról” beszél, vagyis kerüli az „oroszsországi” [„rosszijszkij”] és a „oroszsországi állampolgár” [rosszizanyin] kifejezéseket. [A „rosszijszkij” és a „rosszizanyin” kifejezések – eltérően a „russzkij”-tól – nem az etnikai vagy nemzetiségi, hanem az állampolgári hovatartozást jelölik a mai soknemzetiségű Oroszországi (Rosszijszkaja és nem Russzkaja!) Föderációban – A ford. megjegyzése]. Aligha véletlenül. Nyilván riadalommal tölti el az oroszországi nemzeti-

tölnenek be, annak ellenére, hogy a Nyugattal való szakítás már bekövetkezett. Pontosan ők azok, akik az ország teljesértékű patrióta megreformálásának legfőbb akadályát képezik.

A reformok elkerülhetetlenek, mert Oroszország nemcsak levált a Nyugatról, hanem lényegében háborúban áll vele. A Nagy Honvédő Háború előestéjén a Szovjetunió és a Harmadik Birodalom közötti kapcsolatok nem voltak különösebben ellenségesek, és a Szovjetunió területén számos olyan fontos stratégiai vállalkozás volt, melyeket a náci Németország hozott létre. 1941. június

22. után azonban a helyzet magától értetődően gyökeresen megváltozott. Az új körülmények között a németekkel való minden együttműködés, mely a háborút megelőzően legitimnek számított és minden módon előmozdították, ettől fogva teljesen más értelmet nyert. Pontosan ugyanez történt 2022. február 22. után: mindazok, akik megmaradtak a velünk szemben ellenséges – liberál-fasiszta – civilizáció paradigmájában, mellyel háborúban állunk, kívül kerültek annak az ideológiai térnek a határain, amely a különleges hadművelet kezdetekor világosan körvonalazódott.

ségek és felekezetek sokfélesége; különféle népek, föderatív berendezkedésű köztársaságok önkéntes szövetsége, sőt, még a birodalom fogalma is. Régóta az a vágya, hogy Oroszországot szláv és ortodox vér uralja. Hiszen régóta mondogatja, hogy mi, oroszok elsősorban ortodox keresztények vagyunk, csak másodsorban oroszok és harmadsorban – emberek. Nem meglepő, hogy Alekszandr Dugin kedvenc szerzője, az 1930-as évek Martin Heideggere, aki a filozófiában fundamentalista náci nézeteket vallott, és nézeteivel a hitlerizmus közvetlen ideológusai is rokonszenveztek.

Amire Dugin úr ma felszólít, nem egyéb, mint „új mccarthyizmus”: felszólítás olyan emberek üldözésé-

re, akiket valamilyen ellenséges erő szándékainak végrehajtóiként és ügynökeiként állítanak be. Ez nem a közelmúltból jól ismert rettenetes 1937-es év, amikor minden másként gondolkodót fizikailag likvidáltak, itt még nem tartunk, ez csupán minden, államilag jóvá nem hagyott nyilvános tevékenység szigorú tilalmát jelenti, ideértve a kritikai szellem és a szakmai értelmiség munkáját is. Megjegyzném: a hidegháborút az a hatalom nyerte meg, amely nem engedett a mccarthyizmus kísértésének, jóllehet ez egyáltalán nem volt könnyű az 1960-as években, amikor a fiatalok jelentős része szemben állt a kapitalizmussal, és az imperializmusellenes harcot folytató Ho Si

A két helyzet között van azonban egy igen nagy különbség. Németország jelenléte a Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háború előestéjén néhány pontra szorítkozott, míg a liberálfasiszta ruszofób Nyugat jelenléte Oroszországban a 2022-es különleges hadművelet előestéjén szinte totálisnak volt mondható. A nyugati technológiák, módszertanok, normák, know-how-k és részben maguk a nyugati értékek is áthatják egész társadalmunkat. Éppen ezért radikálisan felül kell vizsgálni őket. Ám kik volnának hivatottak ezt megtenni? Talán azok, akik a peresztrojka idején nevelődtek

ki? Vagy akik a liberális és kriminális 90-es években? Netán azok, akiket a 80-as és 90-es években nevelkedett emberek tanítottak és képeztek a 2000-es években?

Történelmünk utolsó harminc évében a liberalizmus meghatározó befolyással volt mindenre – ideológiára, gondolkodási paradigmákra: liberális értékírányultság jellemezte a filozófiát, a tudományt, a politikát, az oktatást, a kultúrát, a technológiát, a gazdaságot, a média területét, de még a divatot és a mindennapi életet is. A mai Oroszországban az inerciális szovjet múlt paradigmájának romtemetőjén kívülről

Minh-t, Mao Ce-tungot és Fidel Castrót tüntette ki rokonszenvével. De az ottani hatalom nem engedett ideológiai hittérítői felhívásainak, hogy indítson megsemmisítő háborút ilyen-olyan „ötödik”, „hatodik”, és ki tudja, hányadik hadoszlopok ellen.

A történelem logikája alighanem abban rejlik, hogy minél szabadabban választhatnak az emberek eszmék között, minél kevésbé kell tartaniuk attól, hogy meggyőződésükért üldözni fogják őket, annál nagyobb szüksége lesz a társadalomnak képességeikre és szakmai hozzáértésükre, melyek pozitív tartalma sokszorosan meghaladja azok képességeit és kompetenciáit, akiktől valóban oka van tartani.

Az eltérő, sőt, ellentétes értékrendek jelenléte Oroszország és más országok életében, a Nyugatot is beleértve, normális adottság, ezt a társadalom konfrontatív megosztására használni, aminek bűnébe oly gyakran beleesnek az autoriter államok, nem jelent nehézséget. Csak éppen minek? Minden kultúra és ország a maga útját járja. Hát nem ezt jelenti a többpólusú világrend koncepciója? Csakhogy nálunk az utóbbi néhány évben, a „civilizációs öntörvényűség” konjunktúráját meglovagolva sokan készek az utak és módok különbségét áthidalhatatlan szakadékká mélyíteni és fenyegetéssé változtatni, a toleranciát és az elfogadást pedig a gyengeség, ha ugyan nem egyenesen az áruulás szinonimájává tenni.

minden egyéb – a legtisztább liberális nyugatosság [zapadnyicsesztvo].

Egyszerűen nem létezik vele szemben semmiféle alternatív paradigma, legalábbis sem a hatalom, sem az elitek nem fogalmaznak meg vele szemben alternatívát azon a szinten, ahol a civilizációs szembehelyezkedésnek ki kell bontakoznia. Mi elutasítjuk a Nyugatot mint civilizációt, de ebből az is következik, hogy feltétlenül tartalmi magyarázatot kell adnunk arra: miféle civilizáció is az, amelyet szembeállítunk vele. Ha ezt nem tesszük meg, akkor nincs az a katonai, politikai vagy gazdasági siker, ami megment-

hetne minket. Ha a kedvező trend megváltozik, minden összeomlik. Arról már nem beszélve, hogy a mostantól befolyási övezetünkbe vagy közvetlenül Oroszországon belülre került ukránokkal is meg kell értetnünk civilizációnk karakterét.

Ami ezen a téren jelenleg van, az egyrészt a szovjet emlékezet inerciája (emlékezzünk csak a náciok fogságába került nagymamára, aki kezében sarló-kalapácsos vörös zászlóval az orosz hadsereget átkozza), másrészt a nyugati náci propaganda (pufajkások, megszállók), ezenkívül még saját – egyelőre kezdeti – katonai sikereink

A nyugati országok mai kultúrája nemcsak más országok kulturális kánonjaitól és trendjeitől mutat eltéréseket, hanem saját klasszikus humanitárius és filozófiai kultúrájától is. Kant és Balzac kultúrája aligha egyesíthető egyetlen fejlődésfolyamatban a ma uralkodóknak mondható posztmodernnel.

De először is: ez nem jelenti azt, hogy Nyugaton ne lennének többé olyanok, akik a klasszikus kultúra szellemében alkotnak. Sőt, az uralkodó normát még ma is ők testesítik meg, amiről egyébként könnyű meggyőződni, ha valamennyire is képesek vagyunk tárgyilagos, elfogulatlan pillantást vetni a helyzetre, és megismerkedünk a nyugati kultúra alkotásaival. Másodsor: a nyu-

gati szellemi kultúra belső ellentmondásainak túldimenzionálása, olyan ábrázolása, mintha a nyugati szellemi kultúra másból sem állna, mint ezekből az ellentmondásokból, teljesen légből kapott, legfeljebb propaganda fogásnak jó.

Az agyak „nácítlanítása”

A tömegkulturális és az elitista filozófiai propaganda – ezt el kell ismernünk – annyira bevetté és hatékonyvá vált nálunk, hogy a közvéleménynek már fel sem tűnik, hogy egy csomó elementáris kérdésre megkerüli a választ. Például arra, mi is lenne közelebből az, ami mentalitásunkban, szellemi és lelki életünkben csakugyan védelemre szo-

(az „Azov” fegyvereseit hadbírósg elé állítják) és a helyi lakosság teljes összezavarodottsága. Pedig itt az orosz civilizáció hangjának kellene megszólalnia. Világosan, egyértelműen és meggyőzően. E hang mennydörgésének el kell hallatszania Ukrajnáig, Eurázsiaig, az egész világig. Ez nem pusztán jámbor óhaj, hanem létkérdés, ahogy fronton létkérdés a lőszer, a rakéta, a helikopter és a golyóálló mellény.

Leglogikusabb a reformokat a filozófiánál elkezdni. Létre kell hozni az Orosz Logosz vezérkarát – vagy egy már létező intézményre alapozva (jelenleg a humántudományok összes

intézményében a nyugatosság és a liberalizmus az úr), vagy új elvi alapokon. Ahogy Hegel mondotta: egy nemzet nagysága a nagy filozófia létrehozásával kezdődik. És ő nemcsak mondotta ezt, hanem cselekedte is.

Pontosan ez az – és nem az ukrainai különleges hadművelet sunnyogó, kényszeredett elfogadása –, amit számon kérnek ma az orosz filozófusokon. Új orosz filozófiára van szükségünk, amely mind tartalmilag, mind lényegileg orosz. Ebből az új filozófiai paradigmából kiindulva lehet aztán már a humán- és természettudományok összes ágának reformját elvégezni. A szocio-

rul? Aztán, hogy konkrétan mitől is kellene megvédeni? És miért van egyszerűen olyan sürgős szüksége védelemre, ha nem volt idáig? Aztán hová tegyük azokat a jelenlegi alkotmányunkban rögzített alapértékeket, amelyek a filozófiai propaganda szempontjából vitathatatlanul ellenségesnek minősülnek? Milyen alapon bélyegzik egyszerűen Alekszandr Dugin és őt követve egész sor „független” szatellit-intézmény képviselői az egész tudományos és oktatói közösséget, egyáltalán az értelmiséget az „árulás” erőinek? Ha pedig azok, akkor hogy lehet, hogy olyan rendíthetetlenül és rettenthetetlenül őrzik azokat a bizonyos „rothasztó” értékeket és eszméket, hogy a cikk szerzője elkerülhetet-

lennek tartja elméjük kényszerrel történő náciítlanítását, hiszen ismeretes, hogy aki országát és népét jó pénzért elárulja, többnyire gyáva, mihelyt veszélyt szimatol, azonnal megadja magát.

Dugin elképzelése, hogy minden energiánkkal a Nyugat befolyása ellen kell küzdenünk, rövidlátó. Hiszen ha az ő „Oroszország – ostromlott erőd” logikájához tartjuk magunkat (legyen bár ez egy „emberarcú ostromlott erőd”), be kell látnunk, hogy a Nyugat nem az egész világ, csak része a világnak, amelyben vannak nála nem kevésbé erős egyéb szereplők is, és akkor minden irányból fel kell készülnünk az ellenséges támadásokra. Így vagy úgy, Dugin logikáját követve

lógia, a pszichológia, az antropológia, a kultúrológia, de a közgazdaságtan, sőt, még a fizika, a kémia, a biológia is a filozófián alapul, belőle származnak. Emlékezzünk: a mi kandidátusi fokozatunk nyugati megfelelője a humán- és a természettudományok területén egyaránt: PhD, vagyis a Filozófia Doktora. Ha nem vagy filozófus, akkor legfeljebb inas lehetsz, de nem mester, nem tudós („doctor” latinul annyi, mint „tudós, mester, tanító”).

Ez az a terület, ahol le kell zajlania az Oroszországban (és kiterjedésének egész terében, egész befolyási övezetében) megkezdődő civilizációs refor-

mok legfontosabb belső ütközetének. Az orosz filozófiáért folyó ütközetnek.

A filozófiában adott a belső ellenség világos körvonalakkal kirajzolódott pólusa. Ez – a liberális paradigma, az analitikus filozófiától a posztmodernizmuson át egészen a hígvelejű kognitivistákig és transzhumanistákig, akik megszállottan állnak ki az emberi faj géppé redukálása mellett. Nem beszélve most már a nyílt liberálisokról és a liberális progresszivistákról, a nyílt társadalom totalitárius koncepciójának, a feminizmusnak, a queer studies-nak és a cancel culture-nek a híveiről, akik Soros-ösztöndíjakon

csak újabb történelmi zsákutcában lyukadunk ki. Amit ideológiai bosszorkányüldözés helyett csakugyan komolyan tenni kellene, mégpedig nem deklarációk szintjén, hanem gyakorlatilag, az nagy volumenű pozitív változások kezdeményezése a tudomány, az oktatás és a kultúra fejlesztése területén.

Néhány kérdésben a szerző – és ez dicséretére legyen mondva – egyértelműen és konkrétan fogalmaz. Ám ez az egyértelműség jobbára szervezeti és nem tartalmi kérdésekre vonatkozik. Például pontról pontra haladva tételesen sorra veszi az „istení” – vagyis az „orosz eszme” – és az „ördögi” – vagyis a „liberálnácizmus” – Dugin fő-fő filozófiai ellensége – összetevőit. Ördögtől

való lesz a Nyugat univerzalizmus-igénye, hipermaterializmusa, etikai individualizmusa, sőt, még a mesterséges intelligencia fejlesztése is. Isteni lesz ezzel szemben – az öntörvényű orosz civilizáció, a közösségiség [obscsinnoszty], a spirituális-vallási együttlét [szobornoszty] és a mélyről fakadó humanizmus. Ezen a ponton végre alkalmam nyílik arra, hogy konkrétabb legyek, és mivel mindegyelőtt Oroszország foglalkoztat, példatáram is orosz lesz.

Akkor hát feltennék néhány kérdést: vajon a civilizációs öntörvényűség [szamobitnoszty] vagy inkább az univerzalizmus vezérelte-e az orosz hadsereget, amikor közel 60 éven át tüzzel és vassal igyekezett meghódítani az Észak-Kau-

nevelődtek. Ők alkotják nálunk a szintiszta ötödik hadoszlopot – olyasvalami ez, mint az Oroszországban betiltott ukrainjai Azov-exred.

Az Orosz Eszme, az orosz civilizáció filozófiai ellenségének portréját nem nehéz megrajzolni. Itt nem egyszerűen a nyugati tudományos és hírszerző központokkal kiépült kapcsolatokról van szó (mellesleg „tudományos” és „hírszerző” gyakran egymáshoz igen közel eső fogalmak), hanem egy sor megformulázott nyugati irányelv melletti elköteleződésről. Ilyenek: a modern nyugati civilizáció egyetemességébe vetett hit (eurocentrizmus, civilizációs rassziz-

mus), a hipermaterializmus – egészen a mélyökológiáig és az objektálian orientált ontológiáig –, a módszertani és etikai individualizmus – innen a gender-filozófia (mint társadalmi opció) és a szélsőséges transzhumanizmus, techno-progresszizmus, a mesterséges intelligencia, a gondolkodó neuronhálózatok kifejlesztése, valamint a klasszikus teológiák, a spirituális hagyomány, az örökkévalóság filozófiájának gyűlölete, az identitás tagadása vagy ironikus kifigurázása, az antiesszencializmus stb. stb. Ebből is kitűnik, hogy az összes – filozófiához és alaptudományokhoz kapcsolódó – ok-

kázust (emlékezzünk Lev Tolsztoj műveire)? Vajon az öntörvényűség vagy az univerzalizmus jelszava volt-e a zászlókra írva, amikor a szovjet kormány kollektivizálta a kazahokat, akik közül ennek következtében három millióan éhen haltak, és egymillióan külföldre menekültek – Kínába, Mongóliába és Iránba? Vajon az orosz irodalomban Gribojedov, Puskin, Lermontov, Goncsarov, Turgenyev, Csehov, Gorkij hősei, csakúgy, mint Lev Tolsztoj regényeinek szereplői csakúgy közösségelvűeknek [obcsinnyiki] vagy inkább erkölcsi individualistáknak bizonyulnak-e? És ugyan miféle „mélyről fakadó humanizmusról” és „orosz eszmeiségről” beszélhetünk

a korai Solohov, Andrej Platonov, Viktor Asztafjev, Varlam Salamov, vagy kortársaink, Roman Szencsin és Viktor Remizov szövegeiben? Vagy ezek csupa kivételek? Rendben, de akkor mi lenne a szabály?

A „mélyről fakadó humanizmus” vigasztalansága

Amire Dugin hivatkozik – a szlavofilektől Danyilevszkijig és az eurázsiaiakig – hatalmas kiterjedésű eszmei kontinens. Ámde hol az orosz kultúrának az a monolitikus tömbje, amely ezek mögött az eszmék mögött húzódik meg? Hol van a múlt Dugin által hivatkozott nagyjai közül bárki, akire úgy gondolhatnánk, mint egyetemes és nem úgy, mint helyi

tatási és tudományos kutatóintézetben elszórva, létezik ma nálunk egyfajta filozófiai Ukrajna is.

Akik a kortárs orosz filozófia alaphangját meghatározzák, hevesen védelmezik a liberális alapértékeket, és ugyanilyen hevesen utasítják el az oroszokat. Ők képezik a liberális náciizmus erős védőbástyáját Oroszországon belül. Úgyhogy a mi feladatunk felszámolni az ellenség e löllásait. A filozófia liberális náciizmai legalább olyan hevesen védekeznek, mint az „Aзов” vagy a kétségbeesett ukrán terroristák. Információs háborút folytatnak, feljelentéseket irkálnak a hazafiak ellen, és a korrup-

ció és az apparátusi befolyás összes lehetséges eszközét latba vetik.

Talán nem lesz tanulság nélkül való, ha felidézek itt egy apró – meglehetősen személyes, de nagyon beszédes – történetet elbocsátásomról a Moszkvai Állami Egyetemről 2014 nyarán (jól jegyezzék meg a dátumot). 2008 és 2014 között az egyetem szociológiai fakultásán annak dékánjával és alapítójával, Vlagyimir Dobrenkovval megszerveztük a Konzervatív Kutatások Központját, ahol az orosz civilizáció episztemológiai paradigmájának kidolgozásával foglalkoztunk. Habozás nélkül kiálltunk az Orosz Tavasz

(ha ugyan nem marginális) kulturális jelenségre? Az előbb felsorolt filozofáló orosz prózáírók közül egy sincs, aki erről az „öntörvényű kontinensről” származna, viszont szinte mindegyikük hozzáállása nagyon kritikus volt vele szemben.

Az sem szerencsés, ahogy Dugin általában beszél az „Orosz Eszme” „mélyről fakadó humanizmusáról”. Elég, ha csak azokra a tízmilliókra gondolunk, akik a nagy „forradalmi kísérlet” során éhen haltak, elestek a polgárháborúban, később kitelepítések, megtorlások, terror, kivégzések áldozatai lettek. Itt minden történelmi tapasztalat szenvedések és fájdalom feneketlen szakadéka, elkövetkező generációk hosszú sora számára kiapadhatatlan keserűség

forrása. Ami azt illeti, a filozofáló propagandisták által hőn szeretett, és mindig hallgatag „mélynép” [glubinnij narod] évszázadok óta ez alatt a teher alatt él, és észre sem veszi a „mélyről fakadó humanizmust” – enélkül is van baja elég.

Ami pedig az orosz hatóságokat illeti, ők aztán mindenkit felülmúlva vették ki részüket a „mélyről fakadó humanizmusból” az „Orosz Eszme” hordozóit illetően: száműzték a cenzúrának alávetett Puskind és a lázongó Lermontovot, letartóztatták Turgenyevet, külföldre toloncolták Herzent és Ogarjovot, ha ki nem is végezték őket, bebörtönözték és száműzték Dosztojevszkijt, kiátkozták egyházából Lev Tolsztojt, kivégezték Nyikolaj

[értsd: a Krím 2014-es visszacsatolása Oroszországhoz – a fordító megjegyzése] mellett. Válaszul egy dühödttépetíció érkezett ukrán filozófusoktól (a kijevi náci Szergej Dacjuk kezdeményezésére), amelyben követelték, hogy Dobrenkovot és engem zavarjanak el az egyetemről. És ami az egészben a legfurcsább – bár akkoriban ez nem volt annyira furcsa –, az MGU [Moszkvai Állami Egyetem] vezetése pontosan így is tett. Dobrenkovot leváltották dékáni posztjáról, én meg őszintén szólva, magamtól mentem, bár távozásom inkább volt elbocsátás. Felajánlották ugyan, hogy maradha-

tok, de megalázó feltételekkel. A kérdést természetesen nem a barátságos és nyitott Szadovnyicsij rektor döntötte el, aki jóváhagyta tanszékvezető-helyettesi kinevezésemet, amit a Tudományos Tanács is megszavazott.

Ezek után azonban történt valami. Az Orosz Tavasznak véget vetettek. Az orosz világ, az orosz civilizáció, egyáltalán az Orosz Logosz kérdése lekerrült Oroszországban a napirendről. Abban azonban van valami mélyen szimbolikus, hogy a Moszkvai Állami Egyetem Konzervatív Kutatások Központja felszámolásának kezdeményezői ukrán nácik voltak – a donbászi és az egész

Gumiljovot, és 1922-ben Németországba zsuppolták a nevezetes „filozófusok gőzhajójának” 216 utasát (köszönjük meg, hogy legalább életben hagyták őket), Ahmatovát a fia letartóztatásával kínozták. És kínozták Andrej Platonovot, halálba kergették Mandelstamot, üldözték Zoscenkót, lágerbe zárták „átnevelésre” Salamovot és Szolzsenyicint, külföldre kényszerítették Vojnovicsot és Zinovjevot, száműzték Szaharovot.

Érdemes folytatni? Hiszen ezek az „első sorban állók”, a legismertebbek nevei. Egyszóval sok minden megtalálható a Dugin-féle „győzelem filozófiájában”, csak az a bizonyos vigaszt nyújtó, „mélyről fakadó humanizmus” nem.

„És mi a helyzet a Filozófiai Intézetben?”

Harcias prédikációjának utolsó sorokban Alekszandr Dugin felfedi egyik konkrét célkitűzését: „Minden igazi reformnak a Szellem/Lélek [Duh] birodalmában kell kezdődnie. És ahogy ma a frontról érkező híreket várjuk, úgy kell várnunk azokat is, amik a filozófia frontjáról jönnek: „És mi a helyzet a Filozófiai Intézetben? Tartják még a várat? Nem adták még meg magukat?”

Válaszom: igen, tartják, és a legkevésbé sem készülnek megadni magukat.

Az érdeklődőket ezúton tájékoztatom, hogy az elmúlt néhány évben az Oroszországi Tudományos Aka-

kelet-ukrajnai orosz népiirtás fő teoretikusai és végrehajtói. Ők azok, akik ellen most fegyveres harcot vívunk.

Így hatol be a liberális fasizmus Oroszországba. Helyesebben: behatolni már régesrég behatolt – így működnek a mechanizmusai. Jön Kijevből egy feljelentés, valaki az egyetemi adminisztrációban felkarolja, és megint egyszer meghiúsul egy kezdeményezés az Orosz Eszme kidolgozására.

Az én esetem természetesen nem egyedí. Szinte nincs olyan, az orosz civilizáció öntörvényűségének fogalmi kidolgozásában közreműködő gondolkodó és teoretikus, akinek ne kellett volna

ilyesmit saját bőrén megtapasztalnia. Filozófiai háborúval állunk szemben: kíméletlen és jól szervezett háborúval, amely az Orosz Eszme ellen folyik. Ezt a háborút ugyan külföldről, de a helyi liberálisok vagy a passzívan az aktuális divatokra és trendekre hagyatkozó hivatalnokok közvetítésével, közvetlenül pedig befolyásoló ügynökeik szervezett információs stratégiájával folytatják. Eljött hát az ideje az orosz diskurzus intézményesítésének. A jelenleg zajló információs háborút látva, mindenki meggyőződhetett róla, milyen könnyen irányíthatók és manipulálhatók a társadalmi folyamatok, a közhan-

démia Filozófiai Intézete folyamatos támadásoknak volt kitéve fekete-százas aktivisták és pravoszláv-soviniszta tömegmédiák részéről. Fő vádjuk az Intézettel szemben, hogy nem kutatja eléggé a nemzeti identitás kérdéseit, az orosz szellem tradicionális beágyazottságát, és enged a nyugati eszmei áramlatok hatásának – mindez persze különféle spekulációkkal és nyílt hazugságokkal dúsan megspékelve.

Csak tájékoztatásul: a Filozófiai Intézet közel 30 részlegének legalább egyharmada ilyen vagy olyan mértékben orosz problematikával foglalkozik, és összes publikációnk több mint egynegyede orosz tárgyú, jöllehet az Intézet kutatási körébe nemcsak az orosz filozófia tartozik,

hanem a világ teljes filozófiai spektruma, beleértve a nyugati, a keleti és az iszlám világ filozófiáit, az ontológia, a gnózis, az etika, az esztétika, a logika hagyományos kérdésköreit, továbbá a tudomány, a technológia, a társadalom, a politika, az ideológia, a vallás, a kultúra stb. stb. filozófiai problémáinak tanulmányozását.

A Filozófiai Intézet egyik vezető témája az elmúlt öt évben „A civilizációs fejlődés orosz útja” volt, amelyet most a „Civilizációs modellek: az orosz önfejlesztő hagyomány és a jövő globális architektúrája” témával folytat. A fentieket bárki könnyedén ellenőrizheti, amennyiben hajlandó megnézni az Intézet honlapját.

Befejezésül, úgy vélem, szólnom kell a humán tudományokról, egy

gulat. Ezek azonban csak a következők. A legsúlyosabb összecsapások a paradigmák és az episztémék síkján zajlanak. Michel Foucault azt írta, hogy az igazi hatalom birtokosa az, aki a tudás felett rendelkezik. Az igazi hatalom – az emberek elméje és lelke feletti hatalom.

Ezért a legfontosabb frontvonal ma a filozófia, a filozófia frontjáról érkező hírek fontosságban – a hosszú távú következmények tekintetében – sokszorosan felülmúlják a minden orosz által mohón követett ukrainai hírekét: Hogy állnak a mieink? Milyen új területeket foglaltak el? Megroppant-e az ellen-

ség? De éppen ez az, ami győzelmünk legfőbb akadályát képezi. Mert nekünk a győzelem filozófiájára van szükségünk. Ellenkező esetben a fronton elért sikereink hiábavalóak lesznek, és könnyen vereségbe fordulhatnak.

Minden igazi reformnak a Szellem/Lélek [Duh] birodalmában kell kezdődnie. És ahogy ma a frontról érkező híreket várjuk, úgy kell várjunk azokat is, amelyek a filozófia frontjáról jönnek: „És mi a helyzet a Filozófiai Intézetben? Tartják még a várat? Nem adták még meg magukat?”

FORDÍTOTTA SZILÁGYI ÁKOS

olyan témakörrel, amely valóban fontos és összehasonlíthatatlanul átfogóbb, mint a dugini „Győzelem filozófiája”. E témakör megtárgyalásakor nem feledkezhetünk meg sem saját bonyolult történelmünkéről, sem Oroszország és Európa sok évszázadra visszanyúló kölcsönös kapcsolatairól, melyek néha jól alakultak, máskor konfrontatívok voltak, de elmondható, hogy soha nem voltak egyszerűek.

Ugyanakkor ezeknek a folyamatoknak a politikai hatalom mellett mindig aktív résztvevője volt a nagy orosz kultúra – mindenekelőtt az irodalom és a filozófia. Nem létezik kultúra emlékezet nélkül, izoláltan a világtól, nárcisztikusan-monologikusan önmagába záródva. A mi kultúránk is – akár polemikusan, akár egyetértőleg – mindig dialogikus viszonyban állt történelmi múltunkkal, a Nyugattal és a Kelettel is. Az orosz kultúrának ezt az alapállását ma sem lehet figyelmen kívül hagyni, még ha a hatalom rendkívül erős nyomás alatt tartja is.

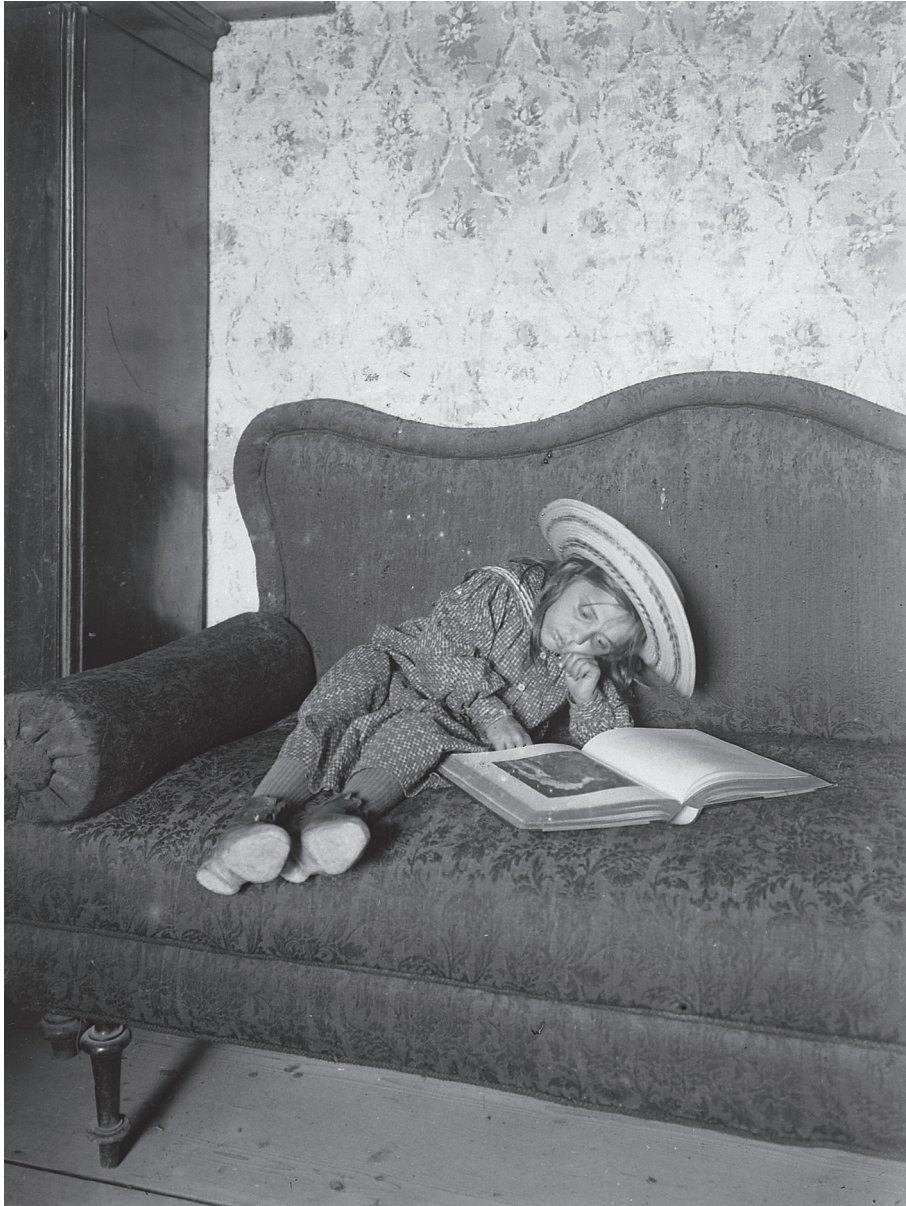
Az orosz téma és az „oroszok a világban” témája figyelemre méltó téma, amely komoly, és nem sovíniszta feldolgozást érdemel, nem lehet

erőszakkal ráerőltetni senkire, ahogy nem lehet senkinek a végső igazságként prédikátori megszállottsággal előadott mániáit erőszakosan mások fejébe beleverni. Csak igazolt kutatási eredmények számíthatnak a szakmai közvélemény előtt elfogadásra.

Ami az elmék állapotát illeti, bárha sajnálattal, de be kell látnunk végre, hogy a mi nagy kultúránk csak igen kis mértékben vált hatalommá és a nép vérévé és húsává, nem szolgált hatékony „védőoltásul” az – állítólag mindenki számára „életmentő”, és ezért jogosnak látszó célokkal igazolt – önkényuralommal, a jogtiprással, a harácsolással, az erőszakkal és a hazugsággal szemben. Ezért van az, hogy a kultúra gyakran csak vegetál, ha ugyan ki nem hal egészen, bár mi hozzászoktunk már, hogy dicsekedjünk vele, ahogy a Kremlben a turisták előtt szokás dicsekedni a „Cár-ágyúval”, elhallgatva, hogy ez az ágyú még soha nem szólalt meg, mert nem képes löni.

Béke, emlékezet, kultúra és emberi méltóság – ezek azok az összetevők, amelyek nélkül semmiféle valódi győzelem nem létezik.

FORDÍTOTTA SZILÁGYI ÁKOS

© Fortepan, Fortepan

Koloh Gábor

APÁM LOVÁRA IS LEHET MÉG LICITÁLNI (INVENTÁRIUM)

A sietve csak a széken hagyott kabát,
a csizma lakótelepi szükségtelen
volta ez előtt a háromlábú kisszék,
fémszék előtt (lepattogzott, igénytelen,

de egész jól használható, ezért őrzött)
kötélen hagyott munkaruhák és egyéb,
szokatlan helyeken elfekvő eszközök
ellen az évtizedek óta a helyüket

portól és fénytől óvó tárgyak aránya,
Apám, az elrendezettsége, a rendje
és épp a rendező szokatlan hiánya,

a rám szakadt felforgatást látva benne,
ez már a vissza-nem-kerülő vitája,
ami, neked tárgytalan, már mindegy lenne.

APÁM KERTJE

Lehet-e az ágyásokkal rendbe szedett
kerti magánvilágod, a fiaid közt
egyszerre önjáróan létrejött, nem várt
együttműködés, majd lehet-e a szemközt

élők utólag szelíd véleménye az,
– nyilván sosem kérdeztem meg őket előbb,
ebben én mégis illetékesebb vagyok –,
hogy ha lehetséges ugyan, színed előtt

gondoljam át, amit alkalmad volt azért
átgondolni, hogy kerti magánvilágod
rendje az, ami életedbe belefért?

Amit rég sejthető és nyugodt haláloed
tisztázott? Hogy végül ennyi mind az elért,
ami fenntartja és táplálja hiányod?

APÁM HALÁLA

Egyetlen éjszaka vonul át, Apám,
sűrű szövetű kertet kapuján nyomuló
haláloed ereje! Mindened hova lett?
Milyen teljes, köztünk milyen áthidaló

lehet, talán összébb fűz, ha elhitesi
ezüst tarkója – az például meggyőző –,
hogy íme, épp most jött el a te alkalmad!
Így minden ellenkezésembe rejtőző

önigazolás, látom, értem: kicsinyes.
Most is az oly lassan, de jól szikkadó hit
táplálta, igazságában még részleges,

de meggyőző erővel bíró, ám senkit
nem tűrő belefeledkezés tényleges
feladásával szokom meg alakjait.

AGNOSZTIKUS FIGYELEM

A tapinthatóság tamási igénye,
a földhözragadtságban megfoghatóval
beérő puritán elégedettségem
ezen a reggelen, az illúziókkal

számot sem vetve, még a lehető legtöbb.
Bár idézi elhanyagolt emlékedet,
emléked jelentette tétlenségemet,
de hogy tényleg mindent én adjak meg neked,

nem vonzott, az túl eszement. A kezemet
szorosan combomnál tartva mozdulatlan
megvártam, amíg kivetődök és hogy veled

mi lesz, azt a megfigyelők kimondatlan,
nem múló kíváncsiságával, sejteted,
figyelem, de akarva, mint akaratlan.

A LEVEGŐ TISZTASÁGA

Végül a levegő tisztasága győz meg,
hogy vakmerőség volt nem hinni Pesten
az Istent, ha nem is félni őt, de mégis
mértéktartó távolsággal, kicsit csendben,

némi visszafogottsággal hagyni némi
terepet neki, hogy érvényesülhessen.
De jól tudtam én közönyös prostik között
vagy szüette fejfák közt a templomkertben,

vagy a lebergi vonaton napkeltét várva,
hogy végül mégis rászorulok az ízére.
Ortodox fatemplomokban bűvő lárva

igyekezetemet először ítélte
tapintható, látványos rügyfakadásra
akkor az Isten és még kedvtelve nézte.

© Fortepan, Fortepan

Szűcs Teri

VESZEDELEM NAPJA

Szomorú frigyláda leszegett fejű
kerubbal, poros faragásokkal,
vízkőfoltokkal. Szomorú hétfő
derékig gazban, kiszáradt
hangyaboly, azt is szétrúgták.
Hófehér asztalnál szótték szóttetés
könyöklő férfiak, hogy megint eljöjjön.
Közről zúgás, távolról ropogás,
közte élőpajzs, sátorvárosok.

Meghomályosodtak a zöld-
meg szürkehályoggal nézők,
vonszolódnak, mint a sáska,
szétpattannak, mint a kapor.
Rettenetes halmocskák! S ti
el se borzadtok, tinektek
vonulás, bekerítés, kitörés.

Nyitva a szemük, hogy még egyszer
lássanak. Féljetez szemüktől holtan is –

BÉKÉS EXPRESSZ

Ez a napfényes síkság, ameddig a szem
ellát, kitartóan emelkedik, egyre
magasabbra. A hegy tetején ágyú áll. Az
ágyú bármeddig ellő. Ez az autó
most ereszkedik le a hegy oldalán, gurul
felém. Ezek a keskeny nyomtávú
sínek már nem váltanak szélesre. Ezek a
napon melegedő őzek rohanni
készülnek, combjuk remeg. Ez a tavaszi
vetés kifolyt gépolajban
növekszik, ez a szántás porlik, ez a folyó
megáll, nem szőke, nem fekete, nem
apad, nem árad. És a többi autó, ezek is
gurulnak, és ennyi, amennyi egy autóba
befér. Az emberek gyalog, táskákkal
sétálnak az autópálya szélén, ez
a hír, amit az üres fülkében olvasok.

BÚCSÚ A KERTTŐL

Vessék el a zöldségmagot, metsszék
meg a gyümölcsfákat, a madaraknak
adjanak enni. Még ha más is fogja
leszüretelni. Lakjanak a madarak
jól. Tegyenek ki diót, egy szelet
almát. Ebben a beszorított kertben,
a savas talajban a gyökerek
megélnek. Ebben az elvaduló
kertben, ha ismeretlen kezek húzzák
is szét a gatz, ha másoknak tesznek
szívességet szívességért a madarak.
Ha leég, a szélen lesz egy bokor, kezek
munkája, szeder, málna, attól
függ, merről jön a tűz, piros,
fekete ribizli, egres, josta.

BEZÁR A SZÁMGYÁR

Bezár a számgvár, éjjeli
múszakra érkeznek,
a gyárudvar bokrai közt

átvágva, a dolgozók. Az utolsó
szám készül, hatalmas, kerek
nulla, ezt rendelik

egy ideje. (Lesz külön
szám is, lapos, szögletes,
éles sarkokkal.) Hajnalra

a gyártósort lezárják, a kulcsot
mély kútba vetik. Én pedig
kérem az Irodalom

Szerelmesét, hogy soraimért
ne fizessen, mert róluk
számot adni nem tudok.

Inkább az Olvasónak,
hogy még mindig
nyitva tartja a szemét.

© Fortepan, Gara Andor

Egy semmi különös visszaadása – gombolyag, átjáró, uszadékfa

A menetrend betartása érdekében a megállóhelyen rövid ideig várakozni fogunk, mondja be a villamosvezető a Batthyány téren. Mindenki elüti az idejét valamivel, néhányan kibámulnak a nyitva hagyott ajtókon, le a november esti Dunára, át Pestre, vagy csak céltalanul a messzeségbe. A Parlament fényei a túlpartról a vízre vetülnek, a hullámozástól fodrozódó vízfelületen apró sötét árnyak úsznak lefelé. Egyre újabb és újabb foltocskák lépnek be fentről a fénycsíkokba, majd tűnnek el alul, hogy beolvadjanak a folyó feketén hömpölygő masszájába. Sirályok lehetnek, töprengenek a kapaszkodónak támaszkodva, pihenhetnek, vagy csak hagyják sodortatni magukat éjjeli szálláshelyük felé.

Egy előadásról tartottam hazafelé, az ott hallottak kavarogtak bennem, utólagos kérdések, gondolatok. Két órát ültem a kényelmetlen székekben, éhes is voltam, és fél szemmel azt lestem, nem szállnak-e fel ellenőrök. Délelőtt valamit nem sikerült érthetően elmondanom a saját órámon, azon rágódtam, miképp kellett volna. Majd a következő héten visszatérek rá, de mintha önmagam megnyugtatóba belevegyült volna egy múlt heti baráti beszélgetés, ahol hasonlók kerültek szóba. Valami későbbi elintéznivaló is motoszkált a fejemben és egy indokolatlan rosszkedvvel párosuló sejtélem, hogy valami fontosat elfelejtettem, de nem tudom, hogy mit, és nincs is kedvem kideríteni. Fúj be a hideg szél a nyitva hagyott ajtókon, és talán emiatt, talán másért, de hirtelen arra az elhatározásra jutottam, hogy pontosan leírom, ami van. Hogy mi is ez az egész, ami épp történik. Úgy éreztem, hogy ezek a Dunán leúszó árnyak megnyitottak valamit, egy mélyről felfakadó forrást, és arra biztatnak, hogy megragadjam,

ami itt és most adódik a villamoson. Mintha azt sugallnák, hogy ezt a semmi különöset olyan precízen fogalmazzam meg, ahogyan csak lehet. Az persze reménytelen volt, hogy ne tűnjön el, már kezdett is eltűnni, ám arra még volt remény, hogy ebben az eltűnésben valami ki tudja, milyen teljesség megjelenjen. Haza akartam rohanni, de idejében észbe kaptam, és nekiálltam még ott leírni fejben.

Sok minden volt egybesűrítve. Fények és gondolatok, az előadás és a villamos, a Duna és a sajtó tagjaim, a nemrégén és a majd később. De mintha valamiféle gombolyaggá tömörültek volna. Nekem így is jó, akkor e mozzanatok váratlan egyidejűséget figyelem meg. Külső és belső történések metszéspontján állok, ki kell gombolyítanom a fonalat, szétszednem és szálanként végigkövetnem, hogy rájöjjek, miből is szövődött össze. Hogy miként zsugorodott e pillanattá ez a néhány perc. Hogy külön-külön végighaladva a szálakon egymás után megmutassam, mi is adódott egyszerre. Hogy ha e magába húzódó várakozásnyi idő nem is ábrázolható a fejben írt szövegben, a betűk sorában kigöngyölődő idő majd utalni fog az elveszett egyidejűsége, ami most van. Igen, az lesz a leghelyesebb, vélekedtem fent a villamoson, hogy ha erre a néhány percre rég elmúltként hivatkozom, nem létezőként – így maradok hű hozzá. Emlékezés helyett megbontva teljességét egy eleve kudarcra ítélt vállalkozásban mutatok rá. Szétdarabolom, hogy e maradványok tanúskodjanak arról, ami örökre és visszavonhatatlanul elveszett. Legalább e veszteség megmaradjon, e hiány, a pillanat elhalványuló nyoma. Vagy csak maga az elhalványulás, még az is elég talán, behelyezem a múltgyűjteményembe, jelenlétem törékeny és csalfá hordozójába.

Ám miközben így okoskodtam a Dunát bámulva, rá kellett jönnöm, hogy vállalkozásom ugyan valóban teljes kudarc, ám nem egészen úgy, ahogy reméltem. Mert hiába próbálom kicselezni az időt, utalgatni a tovatűnőre, szétszálazni és összefűzni a gombolyagot, valami mégsem stimmel. Szép ez a melankóliával átítatott eltűnődés, ámde túl könnyedén vettem a dolgot. Elkápráztatott a felfakadó forrás, a gombolyag és a metszéspont, a jelen varázsa, ami már oly sokszor tévútra vitt. És ismét felerősödött bennem az ismerős hang, mely néha fülemben suttogva, máskor hosszan elnyújtva, mintha csak utánozna valakit, azt szokta mondani, hogy mindennek az ég egy adta világon semmi értelme. Hogy akárhogy sűrítene is ez a fejben írás, mégis túl egyszerre lenne benne minden. Épp a tovatűnést veszíteném el, amit vissza akartam adni. Az egyidejűség mámorával csalnám meg magam, miként emlékezetem játszik csalóka játékot önmagával minduntalan.

Így nem jutok sehova, gondolkodtam egyik lábamról a másikra állva a villamoson, meg kell próbálnom kívül maradni, hideg fejjel elemezni és elemezni, ameddig lehet. Nem elveszni semmiben, csak kitartó figyelemmel, hűségesen követni, amit követnem kell, különben annyi az egésznek. Hagyjuk a sűrítést és a pillanatnyiságot, el kell merülni a távolság frivol élvezetében, a hűvösség aszketikus mámorában. Azonban elmerülve a megismerés jéghideg kékjében e hűséges követés hamarosan oda vezetett, hogy a metszéspontról inogni kezdett, a gombolyagba pedig újabb szálak fonódtak. Évekkel ezelőtti Dunára bámulások, réges-régi villamos utak és utasok, elmesélt történetek, elhallgatott szavak. Mind azt állította, hogy jó ideje jeleznek, csak nem figyeltem rájuk. Sőt már akkor vibráltak, mikor még eszembe sem volt ebbe az idétlen játékba belefogni a villamoson, amit persze – nekem elárulhatják – ők készítettek elő. Aztán újabbak és újabbak jöttek, gyerekkori hangfoszlányok és álmodozások, oktalan zsigeri félelmek és megmagyarázhatatlan bizonyosság valami felől. Néztem a vizet, és miközben a gombolyag növekedni kezdett, az összevisszaság szavakká formálódott. Mintha jobban érteném ezt az egészet, amiben vagyok, mint valaha. És szép lassan a fekete árnyak a vízben írássá álltak össze. Olvashatatlanak tűnt, leszálltam hát, rohantam a lépcsőkhöz, le a partra, végül begázoltam a vízbe. Már szinte egyenként láttam a betűket, mégse mentem semmire. Meg kell kérdezned a folyótól, mi van oda írva, hallottam, amint ezt mondja a hang, mely az enyém volt. Nem volt más választásom, bementem a közepéig, ott a Duna fülembe hullámozta, hogy nyugalom, csak ha hazaértem. A válaszlevelet, így nevezte, ami ott folyt a szemem előtt, már réges-rég megírta nekem. Az enyém pedig amott van, és feljebb, valahova a Margitsziget magasságába mutatott, egy kitépelt kockás füzetlapra, mely forgott az örvényben, de nem süllyedt el. A folyó folyt egyfolytában, de nem haladt, a levelem ott vesztegelt a távolban. Most mikor van? A lakásunkra mutatott, én tényleg ott ültem, kezemben gyerekírással teli papír.

Menj vissza a villamosra, hamarosan indul.

Azon a novemberi estén nemcsak a látvány, de a tekintetem is gyanúsán ismerőssé vált, mintha ismételt volna valamit, amiről majdnem elfeledkeztem. Mintha azt ismételte volna, hogy nemhogy nem volt itt semmi egyszerre, de nem is volt soha először. Hogy az egyidejűség maga is egy folyamat eredménye, élményeim egymásutánjában épül fel, csalfa látszat

a jelennel együtt, mely el se kezdődött soha. Minden most egy korábbi ismétlése és emléke, nincs köztük legkorábbi. Nincs vonatkoztatási pont, külső tekintet, az egyidejűt adományozó jelen belesimul az idő hömpölygő folyamába, hisz maga is csak egy szigetcské a tudat mélyén, mely tovaúszik az áramlásban, miként ama sötét foltocskák a Dunán.

Rendben, állapítottam meg, maradjon hát az áramlás, a folytonosan változóba fogok beköltözni, belakom az állandótlanságot, ehhez keresek megfelelő nyelvet. Ami megfelel az élményáramban létesülőnek, a néha megképződő szigeteknek, melyekre lépve olyan igézően egyidejű minden. Talán az emlékeim is hozzátapadnak az akkori szigethez, mintha ott lennék még mindig a villamoson, és most, ebben a múltbelivel eggyé olvadó pillanatban megpróbálhatom kideríteni, mi is volt akkor. Hogy miképp úsztak be fentről az árnyak a fényes sávba, hogy miképp úszott be a múlt heti, a tavalyi, a húsz évvel ezelőtti a jelenlegibe, hogy hogyan nyílt rá a szemem az eljövendőkre. Ebben az emlékező pillanatban adódik újra minden, és ha figyelek, megláthatom, mi történik a villamoson.

Ott a menetrend pontos betartása végett épp vesztegelünk néhány percig, és immár nem csupán kibomlik ebből a semmi különösből életem korábbi és későbbi fele, de e kibomlás szét is bontja a kibomlókat, elcsúsztatja őket egymáshoz képest, és egyesíthetetlen időkre és világokra osztja. Mert az előadást és a hazafelé vezető utat nem tudom beleilleszteni abba a világba, abba az időbe, melyet a korábbi baráti beszélgetések tártak fel, de abba sem, ami az éhségből, a sajogásból vagy az ellenőrtől való félelemből bomlik ki. Más a ritmusuk és az alakjuk, a léptékük és a struktúrájuk, mégis jelen vagyok bennük. eltérő világoknak és időeknek vagyok ideiglenes lakója, minden pillanat szabad átjárással kecsgetet köztük, noha a sikert semmi nem garantálja.

Megképződött hát egy átjáró, ami összeköti az akkori jelent a mostanival. Nem az emlékezet révén jött létre, inkább ő teremtette meg ennek is a lehetőségét. Ám átjáróm időközben ide-oda kanyargott, szakaszokra töredezett, így kacskaringós alagúttá, majd valóságos útvesztővé alakult. Ebben az emlékezetet adományozó labirintusban bolyongok, ám Ariadné fonalának mindkét vége a kezemben van. Vagy inkább rám kötve, végleg az átjáróhoz erősítve.

Legyen így. Akkor ezeket az egybe nem rendezhető időbeliségeket és világokat figyelem meg most. Ha nem is tudom egyesíteni, egy mindent átfogó szuperidőbe és szupervilágba terelni, de legalább regisztrálhatom őket. E jelenbe visszahozott múltbeli pillanat megadja az egységüket, legalább most, míg szemem előtt elhaladnak, részeivé válnak az ugyanannak. Hisz végtére is csak egybefogja valami bennem ezt a sokféleséget, ezt az egymástól különbözőképpen eltérő sokfélét, különben nem tudnék róluk semmit sem mondani. Emlékezet híján e megidézés gyűjti egybe őket, és jóllehet már nem tudom leírni, mi is történt ott a villamoson, de azt talán igen, mi történik most e felidézett utazás és veszteglés során. Végre kigombolyíthatom a gombolyagot, hisz amint hozzányúlok, a belső csomósodások, összegabalyodások már mintegy maguktól meglazulnak, feladatom csupán az óvatos szétválasztás, a kiterítés és a szemügyre vétel.

Mégis újabb zsákutcába jutottam, kudarcra kudarccal feelve. Kívül akartam kerülni a leírás során, de nem sikerült. Rá kellett jönnöm, hogy áramlásokat egybegyűjtő, világokat és időket regisztráló felidézésem is belülrre került, részévé vált az egyik világomnak, az egyik időmnek, nem véletlenül tekeredett körém az az átkozott fonál. Ez a magát oly bölcsnek tartó felidéző énem bizonyára már ott mocorgott a villamoson is, gyártotta a jelen emlékét, hisz ez a mániája, pedig jobb lett volna, ha veszteg marad. Most meg úgy hiszi, hogy magát önmagával szépen összeszöve minden el van intézve. De hát nincs itt semmi elintézve. Nemcsak a felidézésben úsznak a most és a jelen szigetei, az egyidejűség szilárdnak tűnő menedékei, hanem maga ez a felidézés is csak egy úszó sziget. Valóságos szárazföldnek tűnt, de ingatag uszadékfának bizonyult. Pedig jó lett volna megpihenni ebben a mozgalmasságban, a különböző sokfélét, az áramló tartamot befogó megidézésben, a hálózatok és struktúrák folyton létesülő kavargásában. Oly megnyugtató lett volna legalább az egymásutániségben, az állandótlanban menedéket találni, de nem lehet, mert nem csak egyszerre nincs, de egymásután sem. Maga a változás perspektívája is csak egy vízben úszó sziget nézőpontjává vált az áradás közepette, ám sziget, melyen a képzelet virágai olykor megtelepednek, mintha elvesztette volna saját folyóját. Sem egyszerre, sem egymásután, sem állandóság, sem változás, a szilárdnak hitt pontok úgy tűntek el, hogy végül eltűnésük nézőpontja is elillant.

Most akkor megmaradjak e sem-sem nyugalomban? Aligha. Mindaz, mi leíródott e néhány percnyi villamoson vesztegelésről, része a folyamatnak, az állapotnak. Nemcsak az áramló, de – most már mondhatjuk – a nem áramló, a mozdulatlan része is. Mozzanata annak a kideríthetetlen természetű valaminek, amiben változás és állandóság keletkezik, amiben keletkezés és lét bontakozik ki. Nem fejeződik be soha, mert soha el nem kezdődött. Minden leírt csupán egy állomás, melyben az élmény a helyét keresi, s egyúttal helyeket is teremt, ám ez az élmény soha nincs „kész”, és talán soha nem szilárdul tapasztalattá. Nincs megragadás, leírás, a gondolat meghitt önélvezete, csak beszámoló az éppen aktuális állapotról. Azonban nemcsak kívül nincs, de belül sem. Ami adódik, az mindig szétbomolhat külsőre és belsőre, ahogy változóra és változatlanra is, időben tovatűnőre és örökkévalóra, hogy aztán e szétbomlások újabb és újabb egyesüléseknek adhassanak utat.

Merthogy mindez valahogy túl van az akaraton. Hiába is próbálnék kicsikarni újabb vesztegeléseket, újabb kibomlásokat, ezek olyan események, melyek kívül állnak az alany és a tárgy, az akaró és az akart viszonyán. Az előadás utáni kavarodás a fejben, a Duna, az éhség és leúszó árnyak olyan együttállások, melyek sem kívülről, sem belülről nem megfigyelhetők, noha éppenséggel nem is pusztá semmik. Adódnak adományként adományozó nélkül, meglehet, halvány utalással a nem megjelenő adakozóra. Csak elvenni lehet őket, visszaadni soha. Nem adom vissza hát őket, bár utalnak arra a pillanatra is, mikor véget ér az áramlás. Mikor nincs több leírhatatlan állapot, mert megállnak és kimerevednek a képek, és az őket bámulónak már nincs ideje levenni róluk a szemét. Mikor minden megadatik a tekintetnek, és ez a minden önmagába kényszerítve elindítja e tekintetet befelé haladó végső útjára.

A villamos néhány percnyi várakozás után, melyet a menetrend betartása érdekében töltött a megállóhelyen, zörögve elindul a Batthyány térről a Margit-híd irányába. Elmenőben még látható, ahogy a Dunán lebegő sirályok tovasodortatnak éjszakai szálláshelyük felé.

© Fortepan, Fortepan

Makó Ágnes

AZ EGYIK USZONYA

Dezső bácsi ma is a fürdő felé tart,
lassan evickél át a téren.
Hurkás, rozmárforma testét nehézkesen vonszolja a bejárat felé.
A pénztáros vicceire nem mond semmit,
nem mosolyog, nehogy meglássák kiálló szemfogait,
csak kefebajsa alatt mormog valamit.
Pocakját tolva slattyog végig a repedezett betonon
kopott, csíkos fürdőköpenyben,
rálógó hasa a helyén tartja kinyúlt, sötétkék úszónadrágját.
Amíg leússza a kötelező tíz hosszt,
apró, hunyorgó szemét a faliórára függeszti,
már csak négy, három, kettő, egy,
végre a szaunában ül szuszogva a gőzszagú padon,
szőrös hasán összekulcsolva szőrös kezét,
hallgatja a főrozmár történeteit.
A főrozmárhoz közel húzódnak a többiek,
minden szem rátapad.
Dezső bácsi külön ül,
de kénytelen végighallgatni
újra és újra és újra ugyanazt a sztorit.

A termálban elterül, a sakktáblákhoz lebeg,
néha játszik egyet, de inkább csak kibic.
Ismeri a helyi vízi nagymestereket,
amikor egy nagy páros összezsapásra készül,

a büféig is elmegy a híre.
Dezső bácsi néha lopva odanéz a fiatal fókákra,
ahogy palack alakban fejest ugranak a vízbe,
amikor kibukkannak, fénylő testükről görögnek a cseppek.
Nézi, nézi, aztán vállat von.
Már az órát nézi, ötkor masszázusra megy,
aranykezű Marika asztalán
a dereka hálásan csikorog egyet,
fáj azért, de pár napig kibírható lesz.

Dezső bácsi biceg végig a folyosón,
az egyik uszonya rövidebb és csalé,
lassan biceg,
fáj, fáj, de már észre sem veszi,
harmincöt éve fáj,
ki törődik már azzal.
Ha akkor, harmincöt éve, mégsem ad gázt,
vagy mégis jobbra kanyarodik eggyel kisebb íven,
ha nincs az a csattanás,
amire máig felébred éjfél tájban,
nem bicegne itt a folyosón, nem bicegne sehol,
lendületesen menne boltba, haza, unokákhoz, feleséghez.
Rózsát vinne névnapjára,
ha a neve Erzsí lenne,
és egész biztos Erzsí lenne,
akkor november tizenkilencedikén,
hozzá egy kis bonbont.
Nevetgélne Erzsí, mit kell ekkora ügyet csinálni belőle,
már harmincnégy éve,
mit kell ide rózsá,
kihaltak már a lovagok,
de Dezső bácsi tartja magát,
tartja a szavát,
tartja a hátát.
Ha nem fájna a hát,
nem bicegne a fürdő folyosóján,
nem is járna erre,
lenne elég dolga.

Dezső bácsi indul,
óvatosan lépked vizes kőlapokon.
Felhorkan, a hajszárítóknál megint kint hagyták
a piros felmosóvödröt
a klórszagú vízzel,
hogy megbotoljon benne,
pont úgy, hogy ő megbotoljon,
direkt hagyták úgy
a szemetek,
pedig tudhatnák, hogy nehezen kerüli ki,
tudhatnák, idejár már harmincnégy éve,
mégis direkt ott hagyják az útban,
rohadt piros vödör,
bele kéne rúgni,
de az egyik uszonya rövidebb és csálé,
inkább kikerüli.

SZÁZTIZENNYOLC LITER

Egy langyos, kora tavaszi délutánon,
amikor még jól jön a kabát, de már kigombolom,
libegett utánam, ahogy szaladtam haza,
felrohantam a lépcsőn, kifulladásra kiabáltam:
most tudunk menni, csomagoljatok, félóránk van!

A kézitáskában a telefon, a töltő,
az útlevél, bár ki tudja, használ majd vagy árt,
minden készpénzünk három vastag borítékban,
már ha ez vastagnak számít,
majd ott kiderül.

A nagy fekete bőrönd
ötvenszer hetvennyolcszor harminc centis,
úrtartalma száztizennyolc liter.
A szép ruha marad, a praktikus jön,
meleg, pamut, vízálló, szélálló, ütésálló,
túrácipő, kulacs, zseblámpa, bicska.

A félbehagyott könyvem az éjjeliszekrényen marad,
itt kell hagyni a tányérszékletet is,
meg a fotóalbumot, a diplomámat,
az ajtófélfán a jelöléseket,
a kedvenc samponomat, jaj, de hülyeség,
gyerünk már!

A plüssmaci, az esküvői fotónk,
húskonzervek, babkonzervek,
a három urna, két nagyobb, egy kisebb,
hat-hét konzerv férne a helyükre.
A kabátot magamon hagyom,
nem tudom, milyen idő lesz ott,
ha hideg, legfeljebb begombolom.

KUBA

*„Szemtől szembe néztük egymást, és a másik egyszer csak pislogott.”
(Dean Rusk amerikai külügyminiszter)*

Apám az elnök tanácsadója volt,
mindenki másnak is tanácsokat osztogatott,
nekem naponta legalább hetet,
amiből három-négy parancsnak hangzott.
Otthon tábornok volt,
munka közben öltönyös úr,
az elnök füléhez hajolva
diszkrétén eligazgatta a világot.

Hatvankettőben Hruscsovnak hála
éjjel is a Fehér Házban ült,
a Kubába telepített atomfegyverek
kétszáz kilométerre a floridai partoktól
figyeltek minket és végre felszabadultam,
engem nem figyelt, nem felügyelt senki,
mehettem, amerre akartam.
Rögtön mentem hozzád,

emlékszem, a Mustanggal jöttél,
az autórádióban Ray Charles ment,
a kanyarokban sem lassítottál.

A Kuba köré vont karantén határához
szovjet teherhajók közeledtek,
a hidegháború legforróbb pillanatai
szikraként pattogtak a Mustang hátsó ülésére.
Az egész világ lélegzet-visszafojtva figyelte az eget,
az elnök lélegzet-visszafojtva figyelte a radarképernyőt,
én lélegzet-visszafojtva figyeltem a kezed,
ami végigsimított a gerincem mellett.

Kennedy félt a nukleáris világháborútól,
de a tévében próbált megnyugtató lenni.
Nem sikerült neki.
Azért sem mentem el az atomtámadásra felkészítő
polgári védelmi gyakorlatra,
inkább veled lógtam.
Veled egyszerre voltam nyugodt és izgatott,
semmitől sem féltem,
csak apámtól egy kicsit.

Apám fülbe súgott, a többiek tárgyaltak,
az elnök nem pislogott.
A szovjet hajók visszafordultak,
a világ visszadöccent,
a sarkon elbúcsúztunk, néztem utánad,
nem fordultál hátra.

© Fortepan, Hámornik Balázs

Naplók

1935

351225. 1150 Bp

Nem vagyok büszke a hajlíthatatlanságra. A sugár nem tud másképp haladni, csak egyenes vonalban: de a fény miriád utat keres, hogy elleljen minden helyet. Mi lenne, ha a fény-sugár oly dacos jellem volna, hogy azt mondaná: ha nem adtok egyenes utat arra, hogy fényt juttassak hozzátok, akkor haljatok meg a sötétben. A fénysugár a geometriai egyenesben akar haladni, de nem egyetlen vonalban, minden útban álló akadályon megtörik, visszaverődik a gömb minden sugárirányában, és végtelenségig oszlik, hogy lehetőleg minden teret világossággal töltsön el.

Móricz Zsigmond Naplóinak (amelyek a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonába kerültek) eddig két kötete jelent meg (1924–1925, 1926–1929; Noran Könyvesház kiadása, 2010, 2012), az 1930-as évek feljegyzéseit jelenleg rendező sajtó alá Cséve Anna és Lengyel Imre Zsolt. E készülő kötet anyagából választottunk egy összefüggő szakaszt.

Megjelent a Gömbös-cikkem: valószínűleg senkit sem elégít ki teljesen. Engem legkevésbé. S mégis érzem, mást nem tehettem. Valamennyi fény csak árad belőle. Az egyenes sugárnak olyan akadályai voltak, hogy az nem törhette át a közeget. Első írásomat egyáltalán nem adták. Megírtam újra, még mindig órákig tartó vitát kaptam érte: vagyis így sem jelenhetett meg. Megírtam tehát harmadszor, s erre azt a választ kaptam: Salu már nem tudom, kinek telefonált jelenlétemben, s azt mondta: „Nagyon aláfeküdt.” Nekem pedig leckét tartott, hogy a befejezés különösen gyenge. Valami erősebbet s jobbat találjak ki. M. Zs. felette van a politikának, megmondhatja a véleményét.

Úgy? Jó. Rögtön ceruzát fogtam, s befejezésül ezt írtam:

„Nem látjuk az összes lépést, nem tudjuk az építkezés fázisait. Reméljük, az egész vonalon pezsgés, forrongó, megfeszített, kemény munka

folyik. Várjuk, hogy szóljanak a kürtök, és a munka hadserege csattogva dolgozik.”

„Kormányozni csak optimizmussal lehet. Gömbös Gyulában az optimizmus teljes mértékben megvan: a nemzet elfogadja a szavakat, elveket, s engedélyt ad a cselekvésre. Cselekednie kell.”

Salu elolvasta, valósággal belesápadt. Megértette a gúnyt, mert hisz az egész országban az a panasz, hogy nem történik semmi, halotti csend van, és mindenki nyög az adó és a nélkülözés alatt.

– Az első jobb – mondta csendesen. – Maradjon az.

Nem indokolt tovább. S maradt a régi szöveg.¹

A fény sugar akadályokba ütközött. Nem lehet kiadni ilyet Az Est-lapokban: ezek állandóan a betiltás veszélye előtt vannak. Én, egy író ujját húzhatok a miniszterelnökkel, de a lap nem. Salu szeretett volna tőlem valami óvatosan bátor állásfoglalást, ahogy képzelem, egy „irodalmi” ellenszegülést. De hogy adjon papírt ehhez? Mikor mindkét lapját első oldalon mint valami szőnyeget teríti a Gömbös lába elé. Csak a kormány hivatalos és félhivatalos lapjai közölték az első oldalon a miniszterelnöki nyilatkozatot és ő. De ő még túlzóbban, mint azok. Mert ő csak azzal tarthatja fenn magát, hogy jobban

kiszolgálja a mindenkori kormányt, mint a saját bizalmasai.

Nem léphettem tehát át a fénytörés módszerét. Meg kellett elégednem azzal, hogy a mai politikai helyzetben a részletekben holmi ellenmondással jelzem a másirányú nézeteimet.

De mondom, nekem ez nem fáj, és nem bánt. Nem vagyok büszke a sugar irányára.

Apám paraszt volt. Egész életében hazudoznia kellett. Azt tanulta a jobbágyvilágban, amelyben született. Örülnie kellett, ha meg tud élni. Mindig két arcot mutatott: kifelé, a megrendelőknek vidám és hízog és csábító képet, magában azt gondolta, hogy majd ő megtalálja a módját, hogy ő is megkeresse a maga kis hasznát, amivel fenntartja a családját.

Bizonyos fokig bennem is megvan ez az érzés.

Mi az a magyarság, amelyből én származom, s amelyet képviselek?

Nagyon kicsi rétegződése a magyar életnek. Apám jobbágyparaszt-ságból jött, anyám a mágnásvilág bukkott angyalának visszafelé álmodója.

Én magam már egész fiatalon, azt hiszem, úgy 16 éves korom táján felfedeztem, hogy nekem mindenféle magyar társadalmi rétegben vannak vérszerinti rokonaim. Én tehát jogosítottnak éreztem magam mindenkor, hogy az egész magyar-

ságot támadjam minden hibájában és ostoba bűnében. Ez a támadó póz egyúttal nevelő s egy jobb irányt követelő aktivitás.

Mivel testvérnek érzem az egész magyarságot, azt követelem, hogy egy nivóra érjenek össze. Visszaszorítani, akik túlmagasan és túlzott bőségben élnek, s felemelni, akik túlzott szegénységben és szellemi vakságban tévelyegnek.

Gondolkozásomat determinálja az, hogy *magyar* szigetnek gyermeke vagyok. A magyarság föltétlenül elhatározó vonás egész gondolkodásomban.

De mikor Gömbös Gyulát és táborkarát hallom a magyarságról szavalni, mégis undort és felháborodást érzek. Az én jelszavaimat mondják, s ezek nekem nem hangzanak magyar jelszónak: még ha a szövegezés ugyanaz is, a farkason lógó oroszlánbőrnek látom. Más bennük az indulat... Ezek nem magyarok: e pillanatban minden érdekük a magyarság problémájának szolgálata. De én látom, hogy nem is tudnak magyarul, s egyáltalán mit nekik Hekuba...² „Szúrd, döfd, vágd, nyelvész, mit bánod, hogyha a nyelv vész” – mondja Arany János a Budenzeknek és Hunsdorffereknek,³ kik ugyanilyen szakszerű tudományossággal elemezték a nyelvet – „egy bizonyos, nem anyád.”⁴ Ezeknek a magyarkodó politikusoknak éppen így nem anyjuk a magyar faj.

Gömbös egy remek vallomást tett is előttem:

Arról beszélt, hogy neki Tétényben sváb kertészei vannak. A svábok fel akarták tornászni a napszámot, erre ő az alföldről digózókat,⁵ kubikosokat hozatott. A svábok gyanúsán nézték ezeknek a munkáját. „Mert azt meg kell jegyezni, – mondja szó szerint Gömbös – hogy a sváb lelke mélyén mindig lenézi a magyart.”

Megállott és elmosolyodott. Ez a mosoly volt az áruló. Ebben a pillanatban sváb volt. (Apja⁶ az ő állítása szerint magyar eredetű ember, akinek az apja⁷ azért vándorolt ki, mert magyar daccal összeveszett a családdal, s kevés volt neki a 800 hold, ami jutott volna, s elment Németországba, ahol igen tisztességes anyagi magaslatra emelkedett. A fia visszajött, és jó magyar lett... De az anyja sült sváb asszony,⁸ aki ma se tud magyarul.) Ő tehát nem kapott magyar nevelést, még ha a régi családi büszkeség (ha igaz) ott dolgozott is benne. „Még én kadét koromban nem olvastam magyar könyvet” – mondta. Tehát a mosoly kettős értelmű lehet: részben az, hogy hiszen engem svábnak tartotok, részben az, hogy az is vagyok...

Nekem mindenesetre elég volt, hogy „belelássak”. Gömbös német. Ha fordulat jönne, s a németek elfoglalnák ezt az országot, ami igen hamar bekövetkezhetik (ha Auszt-

ria csatlakozik Németországhoz, akkor csak egy lépés kell, hogy a németiséggel elöntött Dunántúlt meghódítsák), akkor Gömbös még sokkal jobban fogja tudni képviselni a német fajiságot, mint ma a magyar szellemet.

A Dunántúlra vonatkozólag is kipattant egy szikra a locsogásából.

„Ha összehasonlítjuk az egyes földrészeket – mondja (földrész alatt azt értjük, hogy Európa, Ázsia, Afrika stb., ő így folytatja) –, a Dunántúl hallatlan előnyben van az Alfölddel szemben az export lebonyolításában. A Dunántúlnak nagy előnye a piac közelsége... (itt hirtelen megijed a kimondott szó következményétől, s hozzácsapja:) amit tőle irigyelni nem szabad.

Akkor mit akar csinálni, ha nem szabad irigyelni a dunántúli sváboktól a földrajzi előnyt?

Semmit. Az útkérdés programját fejtegetve rögtön meg is mondja, hogy legsürgősebb a dunántúli nagy útvonal, ha az elkészül, akkor majd sor kerülhet az alföldi úthálózat kiépítésére.

Tehát nem elég, hogy a Dunántúl már fekvése miatt is előnyben van az Alfölddel szemben, most még azt látja legsürgősebbnek, hogy a dunántúli útvonalat megépítse. Az Alföld várhat.

A dunántúli útvonal megépítése a hódító németiségnek lesz előny. Ha egy-két év múlva a Hitler megjele-

nik, legyen neki kész és jól megépített útja Budapest ellen.

És ezek után nekem elismerő cikket kell írni Gömbösről és építő politikájáról.

Azt mondja: „a közlélmzés körül nincs baj.” Éppen én adtam át neki a bihari, csongrádi magyarok étkezéséről szóló kimutatást.⁹

Ezek azonban csak gyakorlati kérdések.

A mélyben nekem az a véleményem, hogy annak az éhező tömegnek soha a mai politika javulást nem hoz. A magyarság soha önálló nem volt. Folyton idegen uralom alatt művelte a földet. A rómaiak, a kelták, a szlávok, a germánok uralma alatt csak éppen életben maradt. Ezen a területen magyar politika soha nem volt. Az Árpádok törökök voltak. A magyar uralom is éppen oly idegen valami volt a nép (s ez a nép kapta meg a hódítókról a „magyar” nevet) számára, mint a többi.

Én tehát ennek a népnek képviselőletében idegen uralomnak tekintek minden uralmat legalább ezer év óta, éppen úgy, mint az előző ezer év alatt.

A napokban kimondtam: „ha németek veszik kezükbe az alföldet, akkor ott tizenöt mázsa fog teremni, ahol ma három mázsa terem. De ők fel fogják fokozni harminc mázsára is a termést. Tehát a nincstelen föld-

míves népnek jobb helyzetet adnak, mint a mai »magyar« urak.”

Ezzel ugye súlyosan megtámadtam a mai vármegyéket, ahol a Pallaviciniek és polgárilag a Cikatricisiek basáskodnak.

Vagyis, ha lelkemben számot vettek: én a népet tekintem a magam fajtájának, s elszakadok a polgári és nemesi és főúri világtól. Valóban sokkal jobban is érzem magam a nádfedeles házikókban, mint a kastélyokban. Közelebb vannak hozzám a nép csacsogásai, mint a terített asztalok kedélyes diskurzusai. Ott tiszta magyar, ősi szellemet érzek, itt egy nemzetközi kizsákmányoló banda közös életfelfogását és nemzetközi formáit.

Mi fog azonban történni, ha a nép megkapja a maga jogait és előnyeit? Hova emelkedhetik fel?... Nyilván a mai felette álló rétegekbe olvad bele, mert az neki az elérendő mintakép.

Én nem kívánom, hogy a falu a város fiókjaivá legyen, bár latom, hogy ez elkerülhetetlen.

Itt a Veres Péterek és Szabó Pálok esete. Elolvastam tegnap a Veres Péter könyvét: *Az Alföld parasztsága*. (Új magyar könyvtár 1. Budapest, 1936.)¹⁰ Meg sem tud szólalni a kultursociologia szavai s kifejezései nélkül. A könyv kitűnő, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy elemiiskolát végzett, ma is napszámmunkából élő kisember írta. De csak ott vá-

lik igazan kitűnővé, mikor túlnő a sociologiai »tudatosítások» határán, és ő maga jön rá, és a maga nyelvén közli, amit lát.

Szabó Pál abban a pillanatban, mikor megnyílt előtte a polgári sajtó, hozzáfogott polgári problémákkal foglalkozni, avval, amit mások már jobban megláttak s megírtak, s amit ő nem láthat, s nem írhat meg, mert kívül áll... Veres Péter ugyanígy a Társadalomtudományi zsidó írók tollát kénytelen a kezébe venni: meg kell tanulnia mindazt, amit ezek már Marx után felfedeztek itt...

A magyar nép csak ezt az utat járhatja meg, s kénytelen feltenni a micisapkát, és felvenni a gyári ruhát, s ezzel soffőr típusá alakulni át.

A népi életből a kulturált polgári életbe jutnak be. Falun városi proletár világot fognak megteremtteni.

Az, ami a mai magyar életben magyarnak nevezhető, elszikkad, elpárolog és megszűnik, tisztán a civilizáció következtében.

Elfogadom: nincs paraszt és nincs magyar. A négekkel is ez történik.

351225. 2225 Bp

Összes életismeretemmell ellentétben van az a hipotézis, hogy a Shakespeare műveket az a Shakespeare írta volna, aki 1564-ben született Stratfordban, és meghalt 1616-ban ugyanott.

Ez a Shakespeare 21 éves korában ment Londonba, s írni-olvasni is alig tudhatott. Londonból eltávozott 1603 táján, tehát 39-40 éves korában. Tizenhárom évig még élt, s nem tett többet kísérletet arra, hogy írjon. Akár verset, akár epikát, akár drámát.

Nem maradt utána, csak három-négy kézalírás szerződéseken: ezek az aláírások annyiban érdekesek, hogy idegbeteg emberre vallanak.

Ellentétben áll az emberi lélek fejlődéséről való ismereteinkkel, hogy egy 21 éves parasztfiú 28 éves korában már mint Anglia, s mivel az írás maradandó, az emberiség legnagyobb drámaírójává váljék. Műveiben annyi emberismeret, az ambíciókon, harcokon, vágyakon és szenvedéseken való átélés van, hogy ez versenyez a valóságos pozitív tudás mérhetetlen mennyiségével. Hol, hogy és miképpen szerezte meg? Honnan tudta meg az angol királyi háznak még a szennyes fehérneműjéig eljutott minden szennyét, és nemcsak a pletykákat róluk, de a legbelsőbb filozófiai áttekintést? Honnan a classika filológia minden eredményét?

Nem foglalkoztam a kérdéssel, ma a Timonnal¹¹ kapcsolatban vetődött fel Lekszivel a problema előttem. Két óráig fejtegettem a dolgot.

A Bacon-problema nagyon plauzibilis: hogy Bacon írta a műveket, és Shakespeare csak a színházi átvevő és névleges szereplő, a strohmann¹² lett volna. Korszerűen összevág: Bacon három évvel öregebb. 1585-től 1605-ig éppen egy olyan korszaka van, melyben, úgy látszik, van elég ideje evvel a titkos mulatsággal foglalkozni. A Két könyv a tudományok haladásáról egy shakespeare-i képpel kezdődik: „Megalégszem, ha derekabb embereket munkára hívok, hasonlóan a harangozóhoz, aki legelőszőr van talpon, hogy másokat a templomba szólítson.”¹³

A Bacon-hipotézisnek csak az mond ellent, hogy ha ez lenne az igazság, akkor elképzelhetetlen, hogy eddig ezt meg ne tudták volna állapítani. Ha felteszem is, hogy Bacon oly kitűnő drámaíró volt, hogy a tudományos munkáiban megjátszotta az absztrakt tudóst – de a drámákban egy határozott és kiegyensúlyozott élet- és világfelfogás van: annak benne kell lenni ugyanazon embernél a filozófiai műveiben is. Ez döntő, ha nincs benne, akkor nem Bacon a szerző.

Mert Shakespeare elsősorban filozófus. A drámaíró felhasználja a kézen kapott hajmeresztő vad meséket, s megengedi magának mint filozófus, hogy minden sorában meglepő, megdöbbentő igazságokkal rakja tele. Annyira gazdag elméletben, hogy

soha nem ismétli magát. Mihelyt filozofálni kell, oly kimeríthetetlen bőbeszédű, született bölcselkedő.

Én vagy tizenöt éve végignéztem a Nemzetiben egy Shakespeare-ciklust,¹⁴ sok darabot, és úgy megcsömöröltem a színpadi mestertől, hogy abba hagytam a színházba járást, és azóta sem bírok ki negyedóránál többet a színpadi Shakespeare-ből. De a filozófus, akit csak olvasva lehet látni, más... Ebben nem csalódtam, s ez örök vigasztalás.

Most elolvastam az első 52 oldalt. Ugyanaz az érzésem van, mint 15 éve. Shakespeare nem drámaíró, hanem színpadi filozófus.

Az emberben unalom és csömör támad ennyi bölcsesség olvasásán. A színpadon nézni a hajmeresztő jeleneteket, amik erőszakkal vannak összehordva azon az alapon, hogy a színpadon minden szabad, csak az egyszerűség nem – még inkább.

Az az író ez, akinek minden egyes mondata aranyból van verve, de az arany káprázata támad, ha soká olvassuk: és ez nem élet.

Beleuntam, lefekszem. Ez egy csoda, s a csoda nem érdekel. Engem csak a felfogható igazság érdekel. Menynyivel szebb lenne, ha látnám a parasztot, aki téved, vagy a filozófust, aki téveszt. Itt egy örült hömpölygő áradat van... csoda? Az unalomig az.

351226. 910 Bp

A történelem abból áll, hogy a tehetség biztosítani akarja az eredményeket a tehetségtelen ivadéknak.

A tehetség rendkívül ritka. Ő maga váratlanul szökken ki tehetségtelen tömegből, s éppen azért, mert rendkívüli szellemi képességek vannak benne, a tömeg felett magasra emelkedik. Igen egyszerű képességekkel: például szeret dolgozni – amit általában a tömeg nem szeret... Széles látköre van – holott a tömeg azért tömeg, mert nem lát tovább az orránál... Energiatermelőgép – míg a tömeg energiátlan... Villamossággal van tele, s fénycsóvává válik – míg a tömeg ködben és állandó lelki sötétségben tengődik.

A tehetség ezeket a nagyon ritka képességeit arra használja fel, hogy saját magának, akár mint hadvezér, akár mint előmunkás: valami anyagilag lemérhető előnyös helyzetet teremtsen. Ezt a megkaparintott előnyt akarja az ivadékoknak biztosítani.

A legnagyobb zsenik sajátságos módon magtalanok, vagy egészen korcs gyereket hagynak. Atila, Napoleon, Kossuth Lajos, Newton, Tolstoj, Goethe, Schiller, Jókai, Bismarck, Voltaire, Shakespeare, Nagy Károly, Galilei, Perikles, Julius Caesar – szóval az összes rendkívüli módon kiemelkedő történelmi alak vagy egyáltalán nem hagy gyereket,

vagy már a második generációban megszűnik, s egyetlen egy sem hagy tehetséges generációt.

De ez így van a kis méretekben is. A falu, a város, a nagyvárosok vezéregyéniségei ugyanerre a sorsra jutnak.

Ezért az emberiség helyesli, hogy a nagyok próbálják meg a saját gyermekeiket s azoknak gyermekeit intézményesen biztosítani, hogy élvezhessék ennek az egy nagyságnak saját számára teremtett előnyös helyzetét.

Így jön létre az öröklés elve. Ha már a tehetséget nem lehet örökölni, legalább a vagyont. Egy ilyen elvből számtalan ivadékra származik jólét. Egy-egy réteg köztulajdont köt le a maga számára: a kisenemesség a maga tulajdonának s előjogának tekinti a kormányzás jogát, a faluban mindig ugyanazok a családok a bírók, a vármegyék egy földbirtokos rétegnek a tulajdonává válnak, az ország egész adminisztrációja ugyanannak az egy kiválasztott rendnek a magánbirtoka lesz.

Míndez azért, hogy a tehetségtelen ivadékok el legyenek helyezve.

Az ember csak lelki erőkkkel tud előre jutni, s a lelki erők egyéni tulajdonok: senki sem hagyhatja örökségül a nyelvismeretét, a matematikai, írói, művészi vagy pénzgyűjtő képességeit. Az egyén hiába emelkedik a legmagasabb szellemi fokra:

ma született gyermeke az őszállapotból indul el, és ha nincs meg véletlenül benne a tehetség, akkor szülei már nem segíthetnek rajta.

A megteremtett intézményekkel azonban segíthetnek.

Ezért az intézmények betáblázása örök cél az emberek társadalmi életében. Kíváncsi vagyok, az orosz kommunizmus mit tett már eddig ezen a téren. Lenin a feleségének, úgy tudom, valami előnyt biztosított. Ezen a téren a legcsekélyebb precedens már utat jelöl.

Ha nincs ilyen intézményesség, akkor állandó a káosz.

Az emberiség nem akarja magát rábízni a váratlanul előtörő tehetségek vezetésére. Nem látja a lehetőségeket. Jobban megnyugszik a szervezett életformákban. Senki sem tiltakozik az ellen, hogy Wolff Károlynak a fia oly korán, harminc éves korában a Rókus kórház igazgató főorvosa lett. Nem is pályázott ellene senki, mikor megtudták, hogy a Wolff fia¹⁵ a jelölt. Annyi s annyi ezer orvos közül senki sem akadt, aki meg merte volna pályázni az állást. Ugyanez van a szentesi közkórháznál, ahol szintén egy meglepően fiatal embert láttam igazgatónak. Kiderült, hogy egy helyi hatalmasság fia. Öreg orvosok hajlonganak előtte.

A tehetség méretei szerint az egész élet tele van hasonló esetekkel. A legnagyobb csúcsok nagy kúpot jeleznek, a kicsik kis kúpot. Kornfeld

nagy bankár volt: semmivel kezdte, óriás vagyont szerzett, s fia, a tehetségtelen Kornfeld Móric örökölvén a vagyont egész jól megállja a helyét. Chorin nemcsak nagyot örökölt, de a zseniális Weisz Manfréd lányát¹⁶ elvette, és bármilyen jelentéktelen emberke is, éppen úgy megvan a vezérigazgatói székben, mint sógora, Kornfeld Móric. Fenntartja őket az intézmény, a szervezet.

Ma, hogy 57 éves vagyok, összes barátaim, akikkel együtt indultam, valamennyien a gyermekproblemával vannak elgyötörve. Karinthy a fiát,¹⁷ aki költő akar lenni, semmivel nem tudja segíteni – ő már abban a korban minden nap megjelent valahol egy-egy írásával. Kosztolányi fia¹⁸ jelentéktelenül vergődik. Adynak, Babitsnak egyáltalán nem lett gyermeke. Schöpflin, amilyen középserű ember, a fiának joga lett volna tehetséggé lenni: úgy látom, elér annyit, mint az apja, sőt többet: ő is egy kiadóállalat titkára.¹⁹ Burghardt, a fogorvosom, ma ezredes – azon kesereg, hogy neki milyen nehézcartert kellett vívnia, hogy a nyomorból tanulással felverekedje magát, s a szép, egészséges, kövér fiai²⁰ mennyire nem akarnak tanulni...

Akiben csak egy kis tehetség van, a gyermekeiben elsüllyed. Aki szellemi pályán van, már nem tud intézményt alapítani az ivadékok számára: a legjobb színészek, egy Nádai, Vízvári benyomhatta gyerekét a

Nemzetihez, de azok ott csak fizetést húznak, és segéderők lesznek...

Hova kellett volna nőnie a Goethe fiának, ha emelkedés volna a költői stallum pozíciójában? Nem is lett költő, sőt elsorvadt és iszákos bolond lett belőle, mint a Görgei fiából. Ha Görgeinek sikerült volna királlyá lenni, és dinasztiaát alapítani, a fia²¹ egész rendes király lett volna.

Horthy a fiait²² igyekezik elhelyezni vállalatok vezérigazgatói székében: jó házasság, már ti. vagyon és állás... De a fiúk hír szerint léhűtők, mint a Bethlen fiai.²³

Az emberiség egész történelme abból áll, – ismétlem – hogy a tehetséges apák küzdenek, hogy tehetségtelen gyermekeikről a köz rovására gondoskodjanak. Ez azonban csak ott sikerül, ahol a tehetség kézzel megfogható, anyagi s nem túlnagy eredményt értek el. A túlnagy már átörökíthetetlen, kivéve a császári stallumokat.

Itt egy állandó és egyszerű emberi lehetőséggel kell számolni.

Emiatt nehéz az egész emberiségnek jogokat szerezni. Az ember egy olyan buta állat, hogy a rendszerrel meg lehet kötözni. A feudális rendszer éppen olyan uralkodó rendszer lehetett, mint ma a polgári rendszer. Ez határtalanul nagyobb tömegnek ad bizonyos mozgási lehetőséget. Ennyi a különbség.

Én nem vagyok feudálista, ahogy nem vagyok polgári. Én a teljes emberi szabadság híve vagyok. Tehetségimádó. Olyan intézményeket kell teremteni, hogy az emberek higgyenek a tehetségben, és engedjék előretörni a talentumokat. Ez éppen olyan varázslatos hit, mint az ellenkezője: az, hogy az élen állók gyermekei örököljék az állásokat.

Mivel a régi rendszernek alappillére a pénz... tehát le kell rombolni a pénz tekintélyét: a pénzt állami fizetőeszközzé kell változtatni. De nem szabad megengedni az egyének számára a végtelen tartalékolást. Az egyén, aki mértéktelen mennyiségű pénzt gyűjthet, és azzal hatalmat nyer: az államnak, tehát az emberiségnek okoz kárt: állammá lesz az államban.

De én nem vagyok a zárt államok híve: az emberiséget egynek és általánosnak tekintem. Nincs szükségem a fajokra és az országhatárookra. Ha igazságtalan, hogy egy állam keretén belül előjogokat szerezhessen az egyén, a család, a faj, akkor ez áll az egész emberiségre. A tehetség elve alapján mindegy, ha néger egy fehér állam feje. A föld igen gyorsan azon az úton halad, hogy egy családdá válik. Mi értelme van annak, hogy az angolok az egész földön uralkodjanak? Ez éppen olyan abszurdum, mint a feudálizmus. A kultúrát általánossá kell tenni, s akkor szabad út van az egész emberiség minden tehetségének.

Ez az oka, hogy nem állok a magyar nacionalizmus alapján sem.

Ott hagytam el, hogy őseim részben az elnyomók, részben az elnyomottak között találhatók fel: énbennem egy közös alap jelent meg: egyik fajta rokonságnak sem adok jogot arra, hogy a másiknak a nyakára lépjen. Osztózzanak a javakon a tehetség arányában. De soha nem azon az alapon, hogy örökölték a helyzetüket.

A mai német nacionalizmus, a nácizmus a legnagyobb abszurdum. Egy népfajnak sincs joga arra, hogy örökölt hatalmi érzésében első népnek ismerjék magukat. Ez éppen úgy intézményesített állapot, mint a földtulajdon.

351226. 920. -L.

Az irodalomban a butaság három kolossusának tartottam eddig Shakespeare-t, Goethét és Tolsztojt.

Ma elolvastam a Thomas Mann tanulmányát Goethéről²⁴ és véleményem erősen változott. Nem tartalmában, csak megfogalmazásában. Nem butaságnak tekintem életük munkáját, hanem bizonyos egészséges temperamentum sajátságosan nyugalmas, „harmonikus” váladékának.

Mi a bajom velük? Mind a három író mért hozott már igen sokszor vad dühbe? Minekutána hosszú ideig,

míg rá nem jöttem a titokra, óriási lelkesedésben tartottak.

Shakespeare-t úgy fogom fel, hogy – már akárki volt ez az író, a Shakespeare-nek tulajdonított színdarabok költője – ez az agy rájött arra, hogy ő bármilyen témához nyúl, képes azt mértéktelen bölcseségekkel, aforizmákkal, szentenciákkal, bölcsmondásokkal oly bőségesen ellátni, hogy az tökéletesen elég egy színdarabra. Shakespeareben kettős irányú elmeműködés van, míg a darabját írja. Egyik a színpadi fonál megsodródása. Erre a célra válogatás nélkül vesz a kezébe már játszott, megírott, tehát kész anyagot, amely véleménye szerint elég jó ahhoz, hogy a néző figyelmét az első perctől az utolsóig lekösse. Ha nem elég a kész matéria, akkor még dolgozik rajta, szilárdabbra sodorja, jobban megfeszíti, jeleneteket áthelyez, hogy a háttérben erősebb titkok húzódnak meg, ami az érdeklődést, mindig csak az érdeklődést izgalmasabban megragadja. Ha ez megvan, akkor nekilát a megírásnak, s mivel van egy lelki sajátossága: az, hogy akármiről beszél, ömlik belőle a meglepő filozofálás (vannak ilyen parasztok, akik elkápráztatóan tudnak okoskodni, bármikor s bármiről van is szó) – ő roppant ismereteinek segítségével köpi a bölcsességet anélkül, hogy oda kellene figyelnie. Ő a Mercutio s minden rezonőr, aki csak megjelenik a munkáiban.

A Mab királynőről éppen úgy ontja a sziporkázó vicctömeget,²⁵ mint Timonban s főleg Apemantusban²⁶ a rotyogó, fortyogó filozófiát. Akár államról, akár társadalomról, akár szerelemről, pénzről, bármiről van szó, ez a képessége nem hagyja cserben. Ezért bármikor vállalkozik rá, hogy egy ethico-moralistico alkotást létrehozson a legrondább témából is, amiből rajta kívül senki sem tudott volna semmit sem csinálni. Viszont valamennyi munkája ugyanaz: egy elszánt mesterembernek azonos elgondolás és azonos életmodor alapján elkészített objectív munkája. Nem az életét írja meg, nem az élményeitől akar szabadulni, bár sokat beleszó természetesen az élményeiből is, másképp nem bírná szusszal: de amit leír, nem felszabadulás és nem vallomás és nem ítélet, csak egy roppant magas nivójú mesterség.

Valami ilyen véleményem volt mindig Goethéről, aki azonban 185 évvel később született, s közben az irodalmi szellem erősen fejlődött, s így közelebb enged magához. Belőlről, inkább a lelkéből és az érzéseiből veszi a megírandó anyagot, vagy a készen vettét a saját lelkiéletének anyagával átforrja. S mégis csak mesterség, amit csinál: egy alap harmonikusság érzésével koncipálja meg²⁷ az alkotást, amelybe a kozmosz harmóniáját akarja belevinni, s ez könnyen megy neki, mert egy séma áll rendelkezésére. Ebbe a sé-

mába mindent bele lehet vinni, akár líra, akár epigramma, akár dráma, akár „regény”. Sohase bírtam olvasni a Werthert. Talán ma már senki sem tudja olvasni, így az emberek nem is sejtik, hogy milyen hamis. Nemcsak azért hamis, mert egy kívülről vett szentimentalizmus van benne, hanem azért, mert eltökélt. „Megállapodott író” – jegyzi fel, hogy valaki, egy fürdővendég ezt mondta rá. Ő maga találva érzi magát. Így senki se vágta fejbe, s mivel igaz, kell, hogy megálljon mellette, s megmagyarázza, és elmagyarázza, és önmagát megnyugtassa. Ez a megállapodottság a főbűne: ez a butaság... Nincs könnyebb egy író számára, mint egy mindenkit kielégítő harmóniához ragaszkodni.

Tolsztojjal ugyanígy jártam. Sokáig a legnagyobb írói ingenium²⁸ volt számomra. Világossága, életszerűsége, anyaghűsége megdöbbentett és felemelt. Végtelenül ragyogott előttem a Kitty.²⁹ Mindig megdöbbentett parasztfilozófiája a kis novellákban. A Napoleon-történet³⁰ végtől végig elvakított és leszerelt. S egyszer csak beállott a reakció. Rájöttem, hogy nem több s nem kevesebb, mint a nála 261 évvel öregebb Shakespeare s a 78 évvel öregebb Goethe. Csak a kort kell átívelni: a fejlődött irodalomszemléletet. Tolsztoj a Shakespeare és a Goethe sztruktúrájából való íróegyénség. Bármennyire beljebb enged is magába, mikor té-

mát választ, s még beljebb, mikor megírja, mégis ugyanaz a buta korlátoltság, mely arra kényszeríti, hogy előre elszánt filozófiával alakítsa ki harmonikusra a mondanivalóit. Leveleiből s naplójából látjuk, hogy ez a harmónia egyáltalán nem a lényének folyamánya, csak írói elveinek következménye. Leszereli privátumát,³¹ és felolvasztja a tényt és az életet egy „magasabb” szellemiségbe, amellyel illusztrálni akarja a létezést... Aláveti a valóságot egy elszántan magára vett kritériumnak: az élet ilyen – mondja. Az élet elsöpri az egyéni impressziókat, és egy általános képet ad, melyben az isten által adott akarat uralkodik.

Mind a három író valláserkölcsi lény mint író. Műveikből soha meg nem tudom, ki volt ő, mit sejttem én, ki volt ez a titokzatos Shakespeare? ez a világosan álló miniszter, Goethe és ez a bocskorszabó gróf, Tolsztoj.

Már Tolsztojnal egyéni vallomásai alapján mégis van képem az egyén vívódásáról, Goethénél majdnem semmi, és Shakespeare-nél egyáltalán semmi.

Shakespeare még egy olyan irodalmi korban élt, s műfaja is olyan, hogy végképp el lehet mosnia az élet és az egyéniség minden nyomát. Nem abszurdum, hogy még azt sem lehet megtudni ezekből a drámákból, hogy honnan jött, mit jelent, mit képvisel az író. 330 éven át titokban marad, s lehet, hogy örökre titok

lesz, ki ő? Goethe már közelebb is van, meg szerencsére sok fecsegést leírt polgári szorgalommal (például ma elolvastam a Napóleonnal való beszélgetését. *Vous etes un homme.*³² És 1749–1795-ig az írói fejlődéséről való emlékeit.) Alapjában nagyon egyszerű, sőt együgyű csevegések őrzik meg igazibb lényét. Tolsztoj még jobban kiadja zavaros magát. De ez a kettő sem bír soha szabadulni, hogy ha egy abszolút irodalmi alkotást akarnak létrehozni, akkor szublimálják magukat a véleményük szerinti kötelező felső szemléletre.

Thomas Mann, akiről nincs tiszta ítéletem: az első nagy regénytől, *Haustól*³³ nagy út van a klinikai regényig,³⁴ amit már nem bírtam elolvasni, s a *Jákóbig*³⁵ bizonyára, amibe bele se néztem. Thomas Mann szintén abba az írófajba tartozik, amely egy határozott munkaszellemet állít fel magának. Ebben hasonlít a másik háromhoz. De ő már újabban nem a harmóniát keresi, hanem a munkatürelem és munkaerkölc eszményének hódol: ma igen érdekes képet ad Goethéről, akit imád.

Egy jó, egyszerű polgárnak látja, akiben kettős én van. Van az ember, aki nem enged a honoráriumtól, és kedvesen belenyugszik, hogy az asztalánál valaki a tányérból igya meg a saláta és szaftos zsírlevet³⁶ – s ettől elválva egy roppant költői, írói lélek működik.

Tehát amit én megrovásként mutatok, azt ő magasztalásképpen állítja fel: hogy az író felette lebeg, míg *felolvasztja* az élet tényeit az irodalom választóvizében, hogy a tiszta aranyat létrehozza.

Számomra az élet és az irodalom egy és ugyanaz.

Én azért írok, hogy megszabaduljak a valóságos életem fájdalomtól. Nem mondom, hogy ez sikerül. Egyáltalán nem képzelem, hogy eddigi műveim azon a magaslaton vannak, mint ennek a három embernek kitermelt jó művei. De bármelyik munkámra tekintek vissza a *Hét krajcártól* a *Rab oroszánig*, még az Erdélyt is beleértve – mindig a saját életem, egyéniségem írásban való kiömlése a lényeg.

Nem tökéletesen. Bennem is ott van az örökségül s éppen ezektől kapott örökségképpen az irodalmi magasztosításnak valami kötelessége. A *Sárarany* azzal végződik: „Mi az élet? Szar. Mi az ember? Az isten által elrontott valami.”³⁷

Tehát abban az időben még a theokrátikus világszemlélet van bennem, ha negatív formában is. (A negáció ugyanaz, mint a pozitív igenlés.)

A *Rab oroszánban* már tökéletes nihilizmus van: az életem e pillanatban előállott eredménye. A férfi a nőtől el tud szakadni, a két nem között tehát csak időleges közösség van.

Bizonyosra veszem, hogy Shakespeare, Goethe és Tolsztoj, ha ma írának, ugyanígy eljutnának a diszharmonióhoz: mert ma valószínűleg minden igazi író meglátja és megmutatja az emberi életben a végleges diszharmoniót.

Ha én ezt a diszharmoniót előre elfogadott elv alapján hoznám ki, ugyanabba a hibába esnék, amibe ők a maguk harmonikus vonalvezetésükkel. Én azonban egyszerűen átveszem az élet tényeit, és anélkül, hogy bármi elvszerűséghez akarnék ragaszkodni, közlöm.

Ez a csodálatos, elkerülhetetlen bomlási folyamat sohasem volt oly erős bennem, mint éppen ma.

Ha én a pesti lakásban vagyok néhány napig, elviselhetetlen agygyötrő, szívszikkasztó kétségbeesés fog el, ami elől nem tudok menekülni.

Mária már ezt látja.

Tegnap az ebédnél irtóztató fáradtságtól gyötörve ültem a vidám és boldog fiatalok közt. A karácsony este nagyon szép volt és zavartalan. Senkinek sem rontottam el a hangulatát. De ez nekem a legnagyobb szíveskedésbe, önmegtagadásba és fáradtságba került. Rögtön vacsora után, úgy kilenc órakor lefeküdtem, és csak akkor ébredtem fel, mikor a gyerekek fél tizenkettőkor elmentek.

Másnap, tegnap délben valamire azt mondtam:

– El kell valahova mennem, ezt nem bírom. Fáradt vagyok.

Mária:

– Menjen. Menjen el, ez embertelen, amit maga csinál. Menjen és pihenjen. Szórakozzon, frissüljön fel. Na igen, az kell.

– Elmegyek Debrecenbe – mondom gonoszokdva.³⁸

– Azt sem bánom. Menjen és pihenjen.

– Elmegyek a Balatonra. Györökon van egy szép panzió, az ablakok a Balatonra néznek, az jó lesz.

– Jaj, nagyon jó. Mikor megy?

– Holnap reggel.

Ebben mindenki megnyugodott. Ma reggel későn ébredtek, Mária éjfél utánig kártyázott a bátyjával, Lajossal és annak frissen katholizált feleségével. „Most már keresztény vagy, szidhatom a zsidókat” – mondta egyszer kártya közben neki. Én is kilenc tájban keltem fel.

– Maga nem utazott el?

– Nem akartam köszönés nélkül. Majd délben.

– Já. Nagyon jó, csak menjen. Csak menjen. Csak menjen. Mit pakoljak be?

Két órakor el kellett volna sietni az ebédet, tehát öt órára halasztottam az elutazást. Ebéd után lefeküdtem, s aludtam.

Négykor felébredtem. Virág és Lekszi keresztretjvényt fejtettek, a másik asztalnál Béla és Lili szintén azt csinálták.

Ott volt a kis Berti, a Pap Mihály fia, akivel úgy suttogtunk, mint az összeesküvők. A gyerek elmondta, hogy András kitért és katolikus lett... Mit mondjak rá?... A fiú ropant fel volt háborodva: „Sohasem hittem volna. Sose történt még ilyen a családban.”

– Nem tudott a feleségétől menekülni... Ha pénzt keres vele...

Mit is mondjak: ha annak örülök, hogy a zsidó nő kitér a katolikus ura kedvéért, akkor nincs jogom nehezményezni, ha a református férj kitér a szívós katolikus felesége miatt. Mulattam rajta, hogy fog András térdelni és keresztet vetni. Előre látom, hogy ezután is a református templomba jár. Igen szorgalmas templomjáró volt.

Az irattáska be volt csomagolva. Fél ötkor elindultam. Mária aludt: most sem búcsúzhattam tőle.

– Mondjátok meg, hogy nagyon sajnálom, hogy nem találkoztunk, és hogy szilveszterre legkésőbb hazajövök.

Mikor lementem az utcára, megborzadtam attól, hogy idegen városba menjek. A gyereket elküldtem, én pedig felültem egy villanyosra, és ki a Pálffy térre. A kulcsomó-

mon mindig rajta van egy lakatkulcs a konyha felőli ajtón. Még korán volt, bementem egy sörözőbe a Kakaskapu nevűbe (nagyon kedvesen építették meg régiesre, német mintára.) Ott megittam egy feketét, s egy óra múlva eljöttem Lányfaluba. Itt leszek vasárnap estig, akkor hazamegyek.

Az az érzésem, hogy ezentúl egyre többet s egyre hosszabb időre jövök ki ide. A csönd, a magánosság mindennél jobbat tesz. Az otthonlét rögtön letör.

Ha ezt a korszakot valaha megírom, nyilván nem fogom egy Mindenség harmóniájába olvasztani, sem egy tézis szakadásra nem vezetem a vonalat: meg fogom írni, ami van. Abból magától kijön a filozófiai álláspont.

Ez még a három Nagyságnál nem volt ily tisztán. Ez az, amit náluk butaságnak tekintettem: nem butaság, csak egy konvencionális kényszerképzethez való ragaszkodás.

Annyi a különös benne, hogy fel nem szabadult emberek voltak: az irodalmi kötelezettség erősebb volt, mint az élet sodrának való engedés.

1. A cikk az alábbi befejezéssel jelent meg: „Nem tudjuk, nem láthatjuk, milyen lépésekben halad előre az országépítés. Egy nemzet lelkisége nem alakul át napok alatt. Mennyi akadállyal kell megküzdeni egy optimista miniszterelnöknek. / Az bizonyos, hogy kormányozni csak optimizmussal lehet. Gömbös Gyulában ez teljes mértékben megvan. Egy olyan ember benyomását kelti: aki hisz abban, amit mond és amit csinálni akar.”
2. „Mi néki Hecuba, s ő Hecubának, / Hogy megsirassa?” (Shakespeare: *Hamlet*, Arany János fordítása).
3. Hunfalvy Pál.
4. „Motto: Üsd, nem anyád! / Közmondás. // Boncold csak, nyelvész! hát baj, hogy az áldozat elvész? / Tartozik ez tereád?... Egy bizonyos: nem anyád!” (Arany János: *Az orthológusokra III.*)
5. Talajjavítási eljárás.
6. Idősebb Gömbös Gyula.
7. Gömbös Imre.
8. Weitzel Annamária.
9. A Zilahy Lajos által szervezett, 1935. április 12-ei találkozóra utalhat Gömbös Gyula és a meghívott írók között, ahol Móricz Zsigmond az emlékezések szerint egy napszámos heti étrendjét olvasta fel. (A találkozóról lásd: *Naplók*, 1935. IV. 13. reggel 6.) A bihari étrend – amelyet talán Szász Gusztáv küldött Móricznak – a *Rab oroszlán* szövegében is megjelenik.
10. Nem elírás, a könyv az év végén, következő évi dátummal jelent meg.
11. *Athéni Timon*.
12. A valódit leplező névleges tulajdonos (német).
13. Valójában egy levelében írja ezt.
14. 1923-ban. Az előadásokról *Shakespeare* főcímmel cikksorozatot írt a Nyugatban.
15. Ifj. Wolff Károly.
16. Weiss Daisy.
17. Karinthy Gábor.
18. Kosztolányi Ádám.
19. Schöpflin Gyula a Révai Kiadónál dolgozott.
20. Bácsváry Péter, Bácsváry István, Bácsváry László.
21. Görgey Kornél.
22. Horthy István, ifj. Horthy Miklós.
23. Bethlen András, István és Gábor.
24. Valószínűleg az 1935-ben *Mesterek szenvedése és nagysága* címmel megjelent Thomas Mann-kötetben szereplő tanulmányokról van szó: *Goethe mint a polgári korszak képviselője és Goethe, az író*.
25. A *Romeo és Júliában* kerül szóba.
26. Az *Athéni Timon* szereplője.
27. Kigondol (latin).
28. Tehetség (latin).
29. Az *Anna Karenina* szereplője.
30. *Háború és béke*.
31. Egyéniség, magánügyek (latin).
32. „Ön (egy) ember/férfi.” Napoleon állítólagos szavai Goethehez.

33. A *Buddenbrook ház*. A (magyarról visszafordított) cím első felének helyét Móricz üresen hagyta; az eredeti német cím csak *Buddenbrooks*.
34. *A varázshegy*.
35. *A József és testvérei* első kötete.
36. „Arendt előbb többször is vett a húsetelből, a báránykottletből, amelyhez uborkasalátát tálaltak. Így azután sok »szoft« és sok uborkalé maradt tányérján. Erre Arendt fölemelte a tányért, hogy kiigya ezt a keveréket. Az asztalnál ijedt csönd támadt, mivel Goethe kegyelmes urat rendszerint kétségbe ejtették az ilyen illemhibák. Most azonban Goethe elfogadta enyhítő körülményül, hogy vendége nemrég érkezett vissza Izlandból, és amikor Arendt kezében feleúton megállt a tányér: hosszabb előadást kezdett arról, milyen kellemesen vegyül el a bárányhús szaftja az uborkasaláta levével; de neki az orvosok, sajnos, megtiltották ezt a kulináris élvezetet.” (*Goethe mint a polgári korszak képviselője*)
37. „Mi az élet? / Sár. / És az ember benne? / Arany a sárban./ Ki hát a bűnös, ha ebből az aranyból semmi sem lett? / – Ki? / Az Isten, aki nem csinált belőle semmit.”
38. Magoss Olga Debrecenben élt.

Kattintson a [www.es.hu-ra!](http://www.es.hu-ra)

Hetente aktuális közéleti írások

- publicisztika
- interjú
- könyvkritika
- műbíráló
- próza
- vers
- grafika
- glossza
- feuilleton
- visszhang

PLUSZ az elmúlt 25 év
teljes archívuma

Fizessen elő tartalmainkra
vagy rendelje meg az újságot!

www.es.hu/elfizetes